Murat Kacıroğlu, "Arif Oruç'un Abdülaziz Dönemini Anlatan Eseri: Sultan Abdülaziz Nasıl Hal' Edildi, Nasıl İntihar Etti?", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2010, s.43-74.

ARİF ORUÇ'UN ABDÜLAZİZ DÖNEMİNİ ANLATAN ESERİ: "SULTAN ABDÜLAZİZ NASIL HAL' EDİLDİ, NASIL İNTİHAR ETTİ?"

Murat Kacıroğlu*

Özet
Arif Oruç'un Abdülaziz dönemini anlatan "Sultan Abdülaziz Nasıl Hal' Edildi, Nasıl İntihar Etti?" adını taşıyan eseri, üslubu ve anlatım biçimiyle tarihî roman özelliği göstermektedir. Yazar, olaylar ve kişileri gerçek tarihî ortamdan seçmesine rağmen, bu unsurları yeniden kurgulayarak roman dünyası içinden yansıtmaktadır. Diyaloglar, iç monolog ve tasvir gibi anlatım tekniklerini kullanan yazar, kişilerin karakter özellikleri üzerinde durmakta ve çeşitli kaynaklardan elde ettiği tarihî bilgileri kendi hayal dünyasında yeniden kurgulayarak anlatmaktadır. Bütün bu özellikler, eserin roman olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.
Anahtar Kelimeler*: Arif Oruç, Abdülaziz dönemi, siyasi çatışma, roman, kurgu, diyalog, iç monolog.*

Abstract
Abdülaziz's period expressing Arif Oruç's work: How did Sultan Abdülaziz Get Solve and Get Suicide? to show historical novel feature in therms of phraseology and expression style. Although author choose events and people to from actual date environment these elements reflect from inside the world of novels by refictiving. Author uses the expression style such as interior monologue, dialogue, description and expresses the people characteristic features. Moreover author expresses by refictiving In their own dream world the information obtained from various historical sources. All these features suggests that work should be considered as the novel
Key Words: *Arif Oruç, Abdülaziz's period, political conflict, novel, fiction, dialog, interior monologue***.**

GİRİŞ

20 Haziran 1861'de Abdülmecid'in ölümü üzerine tahta çıkan Sultan Abdülaziz, 30 Mayıs 1876'da başta Serasker Hüseyin Avni Paşa olmak üzere diğer bazı Osmanlı bürokratlarının tertip ettikleri bir darbe ile tahttan indirilmiştir.[1] Abdülaziz'in tahttan indirildikten üç sonra yapılan resmî açıklamada, gözetim altında tutulduğu Topkapı Sarayı'nda intihar ettiği kamuo-

* Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniv. Fen-Edeb. Fak. Türk Dili ve Edeb. Böl., YOZGAT.
m.kaciroglu@hotmail.com
[1] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

yuna duyurulmuştur. Ancak bu ölümün intihar mı yoksa sabık sultanın düşmanları tarafından yapılan bir katl mı olduğu daha sonraları çokça tartışılan bir konu olarak tam anlamıyla açıklığa kavuşturulamamıştır.[2] Abdülaziz dönemini anlatan birçok tarihî kaynağın[3] yanında, bu dönemde yaşanan ve daha çok iç siyasî olayları anlatan Arif Oruç'un *Ayhan* takma adıyla yazdığı "*Sultan Abdülaziz Nasıl Hal' Edildi, Nasıl İntihar Etti?*" adını taşıyan eserini de zikretmek gerekir. Bu eser, 1927 yılında Ahmet Kâmil Matbaası'nda iki cilt hâlinde yayımlanmıştır. Birinci cilt 381, ikinci cilt ise 567 sayfadan oluşmaktadır. Her iki cildin kapağında "*Matbû' ve gayr-ı matbû' âsâr ile vesâik-i resmiye, husûsiyye ve tarihiyyenin tedkîkine müstenid eser*" ibaresi yer almasına rağmen, yazar adını vermeği kaynaklardan edindiği bilgileri bir roman kurgusu içinde anlatmıştır. Bu makalede bugüne kadar Türk roman literatüründe ve kaynaklarında adı geçmeyen eserin, yazarın kapaktaki ifadesine rağmen, roman özelliğini taşıdığı ve bu anlamda Sultan Abdülaziz dönemini anlatan bir roman olduğu gösterilecektir. Arif Oruç'un eserinin bu yönüne ilk ve tek dikkati çeken Kaya Bilgegil olmuştur. "*Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*" adını taşıyan çalışmasında, Ziya Paşa'nın Abdülaziz dönemindeki Yeni Osmanlılar hareketiyle olan ilişkisini anlatırken bu esere atıf yapan ve "mühim tarih hataları bulanan, hakikatlere hayal unsurları karıştırılmış olan bu kitabın en mühim vasfı şahısların karakterlerinin iyi belirtilmiş olmasıdır"[4] diyen Bilgegil, kitabın konusunu tarihten alan bir roman havasını taşıdığı bilgisini de eklemiştir.[5]

ARİF ORUÇ'UN HAYATI

Cumhuriyet dönemi Türk basının önemli simalarından biri olan Arif Oruç'un hayatıyla ilgili bilgiler birkaç kaynakta yer almakla birlikte, henüz tam anlamıyla hayat hikâyesi hakkında etraflı bir çalışmanın yapılmadığını söylemek gerekir. Arif Oruç'un fırtınalı geçen basın hayatının yanında, onun Cumhuriyet sonrası siyasi hayatımızda önemli bir figür olduğunu söylememiz gerekir. *Arif Oruç'un Yarın'ı (1933)* adını taşıyan kitapta Mete Tunçay, onun ölümü üzerine *Bütün Türkiye* dergisinde çıkan bir yazıda, yazarın hayat hikâyesinin de anlatıldığını söyler ve aynı yazının daha sonra Milliyet gazetesinden aynen yer aldığını ifade eder.[6] Buradaki habere göre Arif Oruç

[2] Süleyman Kocabaş, *Sultan Abdülaziz ve I. Meşrutiyet*, Vatan Yayınları, İstanbul 2001, s. 207-214.

[3]Abdüzaziz dönemi için şu kaynaklar ön plâna çıkmaktadır: 1- Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, (Yayına hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980. 2- Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995. 3- Nıcolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 5, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanblu 2005. 4- Süleyman Kocabaş, *Sultan Abdülaziz ve I. Meşrutiyet*, Vatan Yayınları, İstanbul 2001.

[4] M. Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1970, s. 213.

[5] M. Kaya Bilgegil, age, s. 222.

[6] Mete Tunçay, *Arif Oruç'un Yarın'ı (1933)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 6.

1309'da (1893-1984) Elazığ'da doğmuştur. Ana tarafından Edirne'nin Dimetoka kasabasından olan yazar, 1913'te Tanin gazetesinde muhabirliğe başlamış, 1914'te de eski Tasvir-i Efkâr'da muhabirlik görevinde bulunmuştur. Bu yıl içinde Mihran Efendi'nin "*Sabah"* gazetesi adı altında Balkanlara siyasî muhabir olarak gitmiş, aynı zamanda Sofya'da "*Türk Sadası*" isimli Türkçe günlük gazetenin başmuharrirliliğini yapmıştır. Bu tarihlerde Sofya'da askerî ateşe olan Mustafa Kemal ve Sofya elçisi Fethi Bey'le de yakın ilişki kuran Arif Oruç, Balkanlardan döndükten sonra, Tasvir-i Efkâr'a istihbarat heyeti müdürü olarak girmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında Mütarekenin en sıkıntılı zamanlarında Tasvir-i Efkâr'ın mesul müdürlüğünü üzerine alan yazar, işgal ordularının sansürü ile uzun mücadelelerde bulunmuştur.

Arif Oruç, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine, karşı mücadelede bulunmak amacıyla kurulan Aydın Zeybekler grubunun faaliyetlerini anlatmak için Tasvir-i Efkâr adına bölgeye gitmiş ve oradan gazetesine mektuplar yazarak, Yunan mezalimini ve halkın verdiği mücadeleyi okurlarına duyurmuştur. İstanbul'un işgalinden sonra Tasvir-i Efkâr'ın sahibi Talha Bey tevkif edilince, Arif Oruç da Ankara'ya kaçmıştır. 1336(1920) Eylül'ünde Yeni Dünya gazetesini kurmuş, gazete önce Eskişehir'de sonra da Ankara'da çıkmıştır. Bu gazetenin logosundaki "*Dünyanın fukara-yı kasibesi birleşiniz*." sözü Sovyet Müslümanlarından esinlenerek yazılmıştır.[7] Mete Tunçay, Çerkes Ethem'in parasıyla Eskişehir'de yayımlanan "İslam Bolşevik Gazetesi (Seyyare) *Yeni Dünya*'nın, daha sonra Çerkez Ethem Türkiye Komünist Fırkası'na katılınca, Yunus Nadi'nin Anadolu'da Yeni Gün'ünün yanında, bu partinin ikinci yayın organı olarak Ankara'ya taşındığı ve Ethem'in tasfiyesi sırasında da kapandığı bilgisini vermektedir.[8] 1921'in Ocak ayında Komünizm propagandası yapmak suçundan tutuklanan Arif Oruç, Türkiye Halk İştirâkiyun Fırkası'nın önde gelen isimleri Salih Hocaoğlu, Ziynetullah Nuşirevan, Tokat mebusu Nâzım, Bursa mebusu Şeyh Servet, Karahisar-ı Sabih mebusu Mehmet Şükrü Beylerle birlikte İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmıştır.[9] 9 Mayıs 1921'de İstiklâl Mahkemesi, Arif Oruç'un tutuklu kaldığı süreyi yeterli görerek, hükümetin uygun göreceği bir yerde oturtulmasına karar vermiş; Eylül'deki aftan sonra Kasım başlarında Yeni Dünya'yı yeniden yayımlamaya başlamıştır. Gazete, bu defa 1922 Ocak ayı ortalarına kadar yayın hayatına devam etmiştir.[10]

26 Ağustos Büyük Taarruz'undan önce Antalya'ya giden Arif Oruç, burada da Yeni İzmir isimli günlük bir gazete çıkarmaya başlamış ve buradaki

[7]Kısmet Kesim Ovat, *Yarın Gazetesi Başmuharriri Arif Oruç'un Fikir Hayatı*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004 s. 26.
[8] Mete Tunçay, age, s. 10.
[9] Yavuz Arslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 369.
[10] Mete Tunçay, age. s. 10.

yazılarıyla Millî Mücadele'yi desteklemiştir. Daha sonra da İzmir'e geçerek Yeni Turan adlı büyük bir gazete kurmuştur. Buradaki yayıncılık macerası da kısa süren Arif Oruç, İzmir'den İstanbul'a döndükten sonra üç yıla yakın bir zaman siyasî gazetecilik yapmamış *Son Saat*, *Vakit, Milliyet* ve *Cumhuriyet* gibi gazetelerde Ayhan takma adıyla tarihî tefrikalar yazmıştır.[11]

Arif Oruç, 1929 yılında yeniden aktif gazetecilik faaliyetine başlamış ve 2 Kânunuevvel 1929'da Yarın adını taşıyan gazetenin ilk sayısını yayımlamıştır.[12] Gazete ilk çıktığı günden itibaren muhalif bir yayın politikası izlemiştir. Başbakan İsmet Paşa ve bakanlarının icraatlarını yakın takibe almış ve hatalı gördüğü uygulamaları keskin bir dille eleştirmiştir. Gazetenin bu tavrı hükümete yakın olan gazetelerce eleştiri yağmuruna tutulmuştur.[13] Arif Oruç'un sınırlı imkânlara rağmen ısrarla çıkarmaya çalıştığı Yarın gazetesi, 1931'de çıkarılan Matbuat Kanunu gereğince kapatılır. 1931'de yakınlarına Mücadele adını taşıyan bir gazete çıkarttırmasına rağmen gazete ilk sayısında toplatılmış ve devamı yasaklanmıştır. 1933'te bir gece evinden zorla alınıp, hiçbir mahkeme kararı olmaksızın Bulgaristan'a sürülmüş ve orada Şumnu medresesinde müderrislik etmek zorunda kalmıştır. Bulgaristan'daki 1934 Mayıs darbesinden sonra da Türkiye Cumhuriyeti hükûmetinin isteğiyle Bulgar makamları tarafından sınır dışı edilerek Yugoslavya'ya gönderilmiştir.[14] 1937'de Türkiye'ye dönen Arif Oruç, hemen tutuklanmış, savcının idam talebine karşılık beraat ederek serbest bırakılmıştır. Bu tarihten sonra 1946'ya kadar Son Posta ve Tasvir gazetelerinde *Ayhan* imzasıyla tarihî ve edebî tefrikalar yazmaya devam etmiştir. 1946'da Matbuat Kanunun değişmesi üzerine Yarın'ı tekrar çıkarmaya başlamış; ancak gazete kısa bir zaman sonra kapanmıştır. 19 Eylül 1948'de İstanbul'da kendi başkanlığı altında birkaç gemi inşaat ustasının birleşmesiyle ortaya çıkan ve 1950 genel seçimlerinden sonra, işçi nüfusun kalabalık olduğu illerde örgütlenmeyi amaçlayan Müstakil Türk Sosyalist Partisi'ni kuran Arif Oruç[15], Demokrat Parti'nin işbaşına geçişinden yaklaşık beş ay sonra, 9 Ekim 1950 tarihinde hayata veda etmiştir.

"SULTAN ABDÜLAZİZ NASIL HAL' EDİLDİ, NASIL İNTİHAR ETTİ?"

Arif Oruç'un 1927 yılında iki cilt olarak yayımlanan bu eserinde yukarıda söylendiği gibi Abdülaziz döneminin daha çok iç siyasî olaylarına, siyasî çekişmelerine, iktidar ve güç mücadelelerine yer verilir. Yazar, eserin giri-

[11]Bu tefrikalardan bazıları daha sonra kitap hâlinde yayımlanmıştır. *Fransız İmparoriçesi Öjeni ve Abdülaziz* (Milliyet Matbaası İstanbul 1927), *Sultan Abdülaziz Nasıl Hal'Edildi, Nasıl İntihar Etti*? (Ahmet Kâmil Matbaası, İstanbul 1927)

[12] Kısmet Kesim Ovat, age. s. 29.

[13] Kısmet Kesim Ovat, age. s. 29-30.

[14] Mete Tunçay, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 291-292.

[15] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, 1. Baskı İstanbul 1952. s. 735-736.

şinde çeşitli tarihî kaynaklara dayandırarak bu kitabı yazdığını söylemesine rağmen, bu kaynakların neler olduğu hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Eserin roman tarzında kaleme alındığının ve sonuçta roman olduğunun en büyük kanıtı kahramanların iç dünyalarını, zaaf ve hırslarını, psikolojilerini yansıtmadaki başarısıdır ve başarının temelinde de büyük bir ustalıkla kullandığı iç monolog tekniği yatmaktadır. Diyaloglardaki canlılık ve akıcılık, tasvir ve tahlillerdeki üslubun yanında, bilinen tarihî şahsiyetlerle birlikte, bazı kurmaca karakterlere de yer verilmiş olması esere roman havası katmaktadır. Makalenin sonraki bölümlerinde eserin bu özellikleri değerlendirilecektir. İki cilt olarak yayımlanan eserin toplamı dört büyük kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlar içinde de rakamlarla birbirinden ayrılmış yirmi alt bölüm vardır. Eserin birinci cildinin girişinde yazar, "*Birkaç Söz*" başlığı altında Abdülaziz'in intiharı olayını hatırlattıktan sonra, onun iktidarı sırasında yaşanan bazı olayları özetleyip ve padişahın kişiliği hakkında kısa bilgiler verdikten sonra, o sırada Avrupa'nın büyük ülkelerindeki halk hareketlerini ve bu hareketler sonunda özgürlüklerin kazanıldığı ve cumhuriyet fikrinin geliştiğini anlatır. Yazar bu giriş bölümünün son paragrafında ise, bu eseri kaleme almadaki amacını şöyle açıklar:

"*Şu kadar söyleyelim ki, maksadımız bir tarih yapmak değildir. Zamanın vesâikine istinâden cereyân etmiş olan hadisât ve vakâya tam ve şâmil bir hareket vermek niyetindeyiz. Tarih vakâyı zabt ü kayd ederek geçip gider. Biz o mazbûtâtı tashih etmiş ve harekete getirmiş oluyoruz ki, tarihin irae eylediği safhaları enzâr-ı ibrete bütün çıplaklığıyla göstermiş olalım.*" (s. 13-C.1)

Olay Örgüsü

"*Sultan Abdülaziz Nasıl Hal' Edildi, Nasıl İntihar Etti?*"de olay örgüsü, geniş bir tarihî zemininde gelişir. Bu olaylar Abdülaziz döneminde yaşanan iç siyasî çekişmeler, devlet bürokratlarının birbirleriyle ilişkileri, sadaret makamı için yapılan mücadeleler, ülkenin kötü gidişatını durdurmak isteyen ilerici Osmanlı aydınlarının padişahla olan çatışmaları, padişahın iktidarını korumak için gösterdiği çabalar ve buna benzer olaylar, iktidar ve güç sahibi olma çatışması temelinde romanın olay örgüsüne şekil verirler.

Eserin Sultan Abdülaziz'in Mısır seyahatiyle başlar.[16] Bu seyahat esnasında Şemsicihan adlı cariyenin padişah üzerindeki tesirinden bahsedilir ve bundan hareketle sultanın kişiliğine ait bir özelliğe vurgu yapılmış olur. "*Pehlivan yapılı hâris padişahı yirmi dört saatten beri oyalayan*" (s.15-C.1) bu cariyeyi bırakıp da devlet işleriyle ilgilenemeyen padişah, bir türlü onu İstanbul'da bırakıp da Mısır'a gitmeyi göze alamaz. Hüseyin Paşa'nın Abdülaziz düşmanlığı da bu olaydan sonra başlar ki bu düşmanlık, padişahı zorla

[16] Sultan Abdülaziz, Sadrazam Fuad Paşa'nın teşvikiyle 3 Nisan 1863'te Mısır seyahatine çıkmıştır. (Bknz. Süleyman Kocabaş, *Sultan Abdülaziz ve I. Meşrutiyet*, Vatan Yayınları, İstanbul 2001, s. 22)

tahtından indirmeye hatta onu öldürme fikrinin oluşmasına gidecek kadar derinleşecektir. Çünkü "*taze civan kadınlara pek düşkün*" (s.18-C.1) olan hassa müşiri Hüseyin Avni Paşa da, bu Çerkez cariyeye ilk görüşte âşık olmuştur. "*Şems-i Cihan'ı saraya getirdikleri zaman, paşa ona tesadüf etmiş, genç ve dilber kızın ince ve kıvrak beli ile yuvarlak göğsü, dolgun kalçaları hassa müşirini perişan etmişti. Hüseyin Avni Paşa, esir pazarında ne levend kızlar görmüştü. Fakat işte, Şems-i Cihan onların hiçbirine benzemiyordu. Beyaz ipek yaşmağı arasında yıldız gibi parıldayan iri siyah gözleri, yüz yaşında ihtiyarları bile baştan çıkarmaya kâfi idi… Hüseyin Avni Paşa'nın yüreği sızlamıştı. Bu narin yapılı çocuk, genç kadın sarmaktan doyup bıkmayan boğa enseli padişaha peşkeş çekilecekti*." (s.18-C.1)

Hüseyin Avni Paşa'nın Şemsicihan'a beslediği bu duygular ve onu elde etme arzusu öyle bir hâl alır ki, padişah Mısır'dayken bir yolunu bulup cariyeyi saray dışına çıkarıp bir vesileyle satın almayı bile düşünür. Bunun için de Hazinedar Kalfa olarak bilinen Arzıniyaz Kalfa'yı kullanır. Bu noktada romanın sonuna kadar sürecek olan Hüseyin Avni Paşa-Arzıniyaz Kalfa ilişkisine şahit oluruz. Romanın Şemsicihan'la birlikte kurmaca kahramanlarından biri olan bu kadının saray içindeki nüfuzu oldukça kuvvetlidir ve Hüseyin Avni Paşa'yla çok eskiye dayanan bir gönül ilişkisi vardır. Sultan Mahmud'un kız kardeşi Esma Sultan'ın gözdelerinden biri olarak saraya giren Kalfa, Abdülaziz tahta çıktıktan sonra, hazinedarlığa yükselmiştir. Hüseyin Avni Paşa'yı genç bir zabitken tanıyan Hazinedar Kalfa, onu "*Kâğıthane mesiresinde görüp tanımış, o zaman genç bir paşa olan Hüseyin Avni ile tam iki sene cilveleşmiş*"tir. (s.20-C.1) Bu ilişki Hüseyin Avni Paşa hassa müşiri olarak saraya girdikten sonra da devam etmiştir. İkili Arz-ı Niyaz Kalfa'nın Karakemer'deki evinde gizlice buluşup "*bezm olup, nice halvetler*" (s.33-C.1) yaşamaktadırlar. Hüseyin Avni Paşa bu ilişkisini kullanıp Kalfa'ya sezdirmeden Şemsicihan hakkında bilgiler almaya, onun padişahla birlikte Mısır'a gidip gitmediğini öğrenmeye çalışır ve cariyenin sarayda kaldığını öğrenince de gizli gizli onu takip etmeye, kaldığı odanın denize bakan penceresinin önüne kayıkla gelerek âşık olduğu cariyeyi görmeye ve onunla konuşmaya çalışır. Bu durum Valide Pertevniyal'ın dikkatini çekince Sultan Abdülaziz Mısır'dan döndükten sonra da Hüseyin Avni Paşa Yanya'ya sürgün edilir. Kaynaklarda Hüseyin Avni Paşa'nın gerçekten kadınlara düşkün bir karakter olduğundan bahsedilse bile, bu ilk sürgününe neden olan Şemsicihan olayı ile paşanın Arzıniyaz Kalfa'yla olan yakınlığı ve kalfanın varlığı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Enver Ziya Karal, Hüseyin Avni Paşa'nın kadın düşkünü olduğunu, meşru sayılmayacak surette, kadın meclisleri tertip ettiğini ve hatta Harem-i Hümayun'a mensup kadınlardan bazılarına söz attığını[17] söylemesine rağmen, paşanın ilk sürgününe neden olan bu olay hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

[17] Enver Ziya Karal, age, s. 135.

Dönemin önemli kaynaklarından biri olan Ahmed Cevdet Paşa'nın *Ma'rûzât*'ında da aynı şekilde açık bir bilgi yoktur. Muhtemelen Arif Oruç, paşanın bu özelliğini bir roman kurgusuyla canlandırmak istemiştir. Hüseyin Avni Paşa'nın sürgün edilişi onda hayatı boyunca sürecek olan Abdülaziz düşmanlığının sebebi olur. Ayrıca Şemsicihan da padişahın gazabına uğrar ve Mısır'a gönderilir. Hüseyin Avni Paşa âşık olduğu kadının gönderildiğini öğrenince padişaha olan kini çok daha artar.

Romanının bu bölümünden sonra birinci kısmın üçüncü bölümüne kadar Abdülaziz'in Ali ve Fuad Paşa'larla olan ilişkisine yer verilir. Bu ilişkinin en belirgin vasfı, bu iki devlet adamının ülkenin sorunlarıyla ilgili meselelerde padişahla yaşadıkları anlaşmazlık ve çatışmalardır. Ülke meseleleri üzerinde olan ve olması gerekenin çatışması şeklinde özetleyebileceğimiz bu durumda, padişah tavrı ve yaklaşımıyla olanı temsil ederken, iki devlet adamının verdikleri mücadele olması gerekeni temsil eder. Yazar da bu anlamda Ali ve Fuad Paşa'ları ideal devlet adamları olarak yansıtırken, padişahı ülke meselelerini düşünmeyen, kendi zevk ve eğlencesinde olan bir olumsuz bir örnek olarak gösterir. Özellikle Mısır meselesindeki anlaşmazlık padişah ve bu iki devlet adamının aralarının açılmasına neden olur. Mısır Valisi İsmail Paşa, İstanbul'a gelerek padişahın kandırıp özerklik almak niyetindedir. Bunun içinde de padişahın ve annesinin para hırslarını kullanır. Mısır'dan getirdiği değerli hediyelerle amaçlarını gerçekleştirmeye çalışır. Yazar Mısır valisinin niyetini şöyle anlatır. "*…Senelerden beri verâset fermanlarında yaptırmak istediği ta'dilâta bu defa muvaffak olmak emelinde idi. Muhtemel, bu dakikada Valide Sultan'ın (Pertevniyal Sultan) etekleri üzerine dizilerle inciler, pırlanta, zümrüt ve yakut taşları döküp saçmış olacaktı. Bu arada padişahı da unutmamıştı tabii. Abdülaziz Han'ın nefes-i nefisleri için bu defa da bin altından az bir hediye getirmemişti elbette*." (s.76-77-C.1)

Mısır Valisi İsmail Paşa'nın bu planları karşısında en büyük engeller Sadrazam Fuad Paşa ile Hariciye Nâzırı Ali Paşa'dır. İsmail Paşa, verâset hakkını kazanarak, Mısır'ı yönetmek için kendi ailesini bir nevi hanedanlık hakkına kavuşturacaktır; ancak Fuad Paşa bunun ülkenin birliği için büyük bir tehlike oluşturacağını bildiğinden şiddetle karşı çıkar. Ancak İsmail Paşa, padişaha ve valide sultana yüklü miktarda para vererek istediğini almayı başarmıştır. Eserin bu bölümünde İsmail Paşa'nın İstanbul'daki yalısında verdiği ziyafet anlatılır. İsmail Paşa, bu davetle kendi ihtişamını ve zenginliğini herkese göstermek ister. Bu yüzden köşke başta Avrupa ülkelerinin sefirleri olmak üzere, saray erkânını da davet eder. Bu davet sırasında İsmail Paşa, padişahtan istediği fermanı almanın vermiş olduğu neşeyle gözükmektedir. İsmail Paşa'nın padişahtan istediği yetkiyi aldığından habersiz olan Ali ve Fuad Paşa arasında şöyle bir konuşmayla verilir.

"*Fuad ve Ali Paşalar, Rus sefirinin yanında birbirlerine bakarak tebessüm ediyorlardı. Ali Paşa, sadrazamın kulağına yavaşça fısıldamıştı:*

-Birader, İsmail'in te'minât aldığına kanaatim vardır. İyi bak herifin gözlerinden neşe taşar.

-Ben i'tiraznâmeyi âmedi ile gönderdim. Temenni edelim ki, hünkârın aklı başına gelir." (s.91-C.1)

Sadrazam Fuad Paşa'nın İsmail Paşa'nın isteklerine karşı çıkması, Pertevniyal Sultan'ın da kışkırtmasıyla Sultan Aziz tarafından büyük bir hiddetle karşılanır. Ayrıca Ali ve Fuad Paşa'ların yazdıkları itirazname de padişahı çileden çıkarmıştır. Yazar bu sahneyi şöyle anlatır: "*Abdülaziz celâlenmişti. Gözleri kan çanağına dönmüştü… Abdülaziz'in hiddeti gittikçe ziyadeleşiyordu. Akşamüzerine doğru, Fuad ve Ali Paşaların birlikte imza ederek saraya gönderdikleri i'tiraznâmeyi almış kan başına sıçramıştı. Padişah istiyordu. Bu iki aslı nesli belirsiz adam kim oluyordu*?" (s. 92-93 C.1)

Sultan Abdülaziz, isteklerine karşı gelen Fuad ve Ali Paşalara, özellikle de Fuad Paşa'ya, hadlerini bildirmek ister. Bunun içinde onların İsmail Paşa'nın köşkünde verdiği ziyafeti fırsat olarak görür. Herkesin içinde sadrazamlık mührünü Fuad Paşa'da geri almaya karar verir. Böylece Fuad Paşa'ya haddini bildirecek ve onurunu kıracaktır. Bu kararında Damad Mehmet Ali Paşa'nın etkisi de olmuştur. İsmail Paşa'nın köşkünde verilen ziyafetin saatlerinde padişahla konuşan Damad Ali Paşa da Mısır valisinden rüşvet almıştır. Bu durum eserde şöyle verilir:

"*Mehmet Ali Paşa, bağsız arsanlar gibi kükreyip dört tarafa saldıran Abdülaziz'e Fuad Paşa'yı çekiştirmek için tam fırsat bulmuştu. Zaten o sabah İsmail Paşa'nın takdim ettiği altun torbalar karşısında çubuk çekiştirip mükemmel keyif çatmıştı. Şimdi bir taşla iki kuş vuracaktı*." (s. 93-C.1) Bu yüzden Mısır valisinin önünde engel olarak gördüğü Fuad ve Ali Paşaları padişaha kötülemeye ve onları gözden düşürmeye çalışır. Mehmet Ali Paşa şu sözlerle kışkırtır:

"*- Onlar kimdir? Sen emirü'l-müminîn değil misin? Mülk senin değil mi? Dilediğine ihsan eder, istemediğinden nez' buyurursun. Nefs-i hümâyûnlarına yazık değil mi? İki mürâyi için (Ali ve Fuad Paşaları kastediyordu.) mazallahü te'âli kendine mi edeceksin? Fuad ve Ali'den gayrı kulluk edecek kimse kalmadı mı?*" (s. 92-C.1)

Fuad Paşa'nın görevden alınması için onun Mısır valisinin köşkündeki ziyafette bulunduğu anı seçen Abdülaziz, Mabeyinci Ali Bey'i Mısır valisinin köşküne göndererek mühr-i hümâyûnu geri alır. Bu azl şekli Fuad Paşa'yı derinden sarsar. Yazar paşanın bu anlamdaki hislerini şu cümlelerle iç dünyasından yansıtır: "*Fuad Paşa azledildiğine me'yûs değildi. İsmail Paşa'nın yalısında yine, İsmail Paşa'nın yüzünden tahkir edilmesini hazmedemiyordu. Memleketin selâmeti için, padişahı girdiği çıkmazdan geri döndürmek istemişti. İşte, mükâfatını görüyordu.*" (s. 96-97-C.1)

Sultan Abdülaziz Fuad Paşa'yı görevden aldıktan sonra yerine Mehmed Rüşdü Paşa'yı sadarete getirir. Ancak bu azl olayında Mısır valisinin veraset hakkını almasından ziyade, padişahın İsmail Paşa'nın kızı Tevhide Sultan'la evlenme isteğinin Fuad Paşa tarafından hoş karşılanmaması yatmaktadır.[18] Arif Oruç, eserinde bu olaya hiç değinmemiştir. Bu olaydan sonra Osmanlı sadrazamları sürekli değişecek, padişah kendi isteklerini yerine getirmeyen ve saraya istediği parayı vermeyen sadrazamları hemen görevden alacaktır.

Romanın birinci cildinin üçüncü bölümünde yazar, Midhat Paşa ve çevresindeki yenilikçi Osmanlı aydınlarına yer verir. "*Bir seneden beri Şura-yı Devlet reisi olan sâbık Tuna valisi Mithad Paşa'nın yeni yaptırdığ*ı" (s.99-C.1) köşkte bir araya gelenler aydınlar arasında Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi, Ali Suavî ve Ebüzziya Tevfik de bulunmaktadır. Ülkenin sorunları hakkında konuşan bu aydınların Mithad Paşa'yla yakın ilişkileri vardır. Midhat Paşa ve yanındakiler, romanın olay örgüsüne şekil veren siyasî çatışmalarda düşünceleriyle yeniliği ve olması gerekeni temsil ederler. Abdülaziz'e karşı mücadele veren ve eserde *Genç Türkiye Cemiyeti* olarak adlandırılan bu grubun bütün amacı padişaha *Kanûn-ı Esâsî*'yi kabul ettirmektir. Yazar, bu bölümde genç şair ve yazarların ülke meseleleri hakkındaki görüşlerini uzun diyaloglarla vermeye çalışır.

Eserin beşinci bölümümü Namık Kemal'in Avrupa'ya kaçışından bir yıl sonrasıyla başlar. Abdülaziz'in Paris seyahati hakkında kısa bir bilgi verilir. Bu sırada Mahmud Nedim Paşa, Bahriye, Fuad Paşa Hariciye nazırı olmuştur. Sadrazam ise Ali Paşa'dır. Yazar bu bölümde Mahmud Nedim Paşa'nın kişiliği üzerinde durur. " *Mahmud Nedim Paşa, Abdülmecid zamanında sadaret müsteşarlığı yapmış, Trablusgarp valiliğinden Bahriye Nezâreti'ne aldırılmıştı. Trablusgarp'ta az zamanda çok para yapmanın yolunu bulmuştu. Yapıp etmenin kolayını iyiden iyiye bilenlerdendi. Kazancının yarısı her zaman padişahla validesi arasında taksim eder, üst tarafını da kendine ayırırdı."* (s. 128-C.1) Bu yönüyle Valide Sultan'ın takdirini kazanan Mahmud Nedim Paşa, padişahın isteklerini ve sarayın para ihtiyacını karşılamada en iyi sadrazam adayı olarak gözükmektedir. Valide Sultan da onun sadarete getirilmesi için padişahın para hırsını kullanmaya çalışır. Bunun içinde sürekli padişahı kışkırtmaya çalışır. Yazar, bu durumu bir diyalogla şöyle verir:

"*-Arslanım dedi… Harem-saray-ı Hümâyûn akçesizlikten katî zebûndur. Sadrazam para taleplerimize redd ile mükâbele eder. Siz de bu küstahları iltifat ile be-kâm edersiniz. Gayri iki elim böğürlerimde kaldı. Hazinedârlar şikâyetçidir. Kadın kızlar birer inci gerdanlık siparişinden âcizdirler. Bunca vergiler nereye sarf edilir? Yoksa Ali ile Fuad Harem-i Hümâyûn'un kadr ü itibarını tenzil emelinde midirler*?" (s. 128-129 C.1) Abdülaziz, hem annesi-

[18] Bu konu hakkında bknz. Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Maarif Vekâleti Yay., İstanbul 1941, C. 2, s. 172-174.

nin, hem de kendinin para isteklerini karşılayabilecek bir sadrazamı işbaşına getirmek üzere harekete geçer.

Eserin birinci cildinin *ikinci kısmı*, 1288 tarihiyle başlar ve yazar, Mahmud Nedim Paşa'nın bir iki ay önce sadarete getirildiğinin bilgisini verir. Bu arada özetle Ali ve Fuad Paşaların öldüğü bilgisi de verilir. "*Fuad Paşa üç sene evvel (Nice'de) vefat etmişti*." (s. 151-C.1) cümlesinden sonra, Ali Paşa'nın sadereti sırasında yaşanan iç ve dış siyasi olayları özetleyen yazar, Fuad Paşa'nın yakın dostu olan Ali Paşa'nın icraatlarını eleştirel bir bakışla anlatır. Fuad Paşa'nın 1868'deki vefatından sonra Ali Paşa da 1871'de ölmüş ve Mahmud Nedim Paşa için büyük bir fırsat doğmuştur. "*Mahmud Nedim Paşa, Ali Paşa'nın yalısından taşan feryat ve vâveylâları kulak dolusu işitmişti de, müteessir bile olmamıştı. Artık nöbet kendisinindi. Ortada ne Fuad Paşa kalmıştı, ne de Abdülaziz Han'a kafa tutup tahakküm eden Ali Paşa… Elbette sadarete kendisi gelmek mukarrerdi. Zaten padişah iki sene evvel bunu va'd etmişti. Valide sultan Ali'nin vefatı haberini aldığı anda Darüssade Ağası Talha'yı Bebek'e koşturarak:*

-Nevbet-i vüzerât Mahmud Paşa kulumuzundur. Hemen hazırlık üzere olsunlar… dedirtmişti." (s. 152-C.1)

Mahmut Nedim Paşa'nın sadarete geçmesinden sonra gelişen olaylar, iki düzlemde verilir. Birincisi Mahmut Nedim Paşa'nın iktidarının güçlendirmek ve padişaha hoş görünmek amacıyla yaptığı faaliyetler; diğeri ise Midhat Paşa ile Hüseyin Avni Paşa'nın Mahmut Nedim Paşa'yı sadaretten uzaklaştırmak için izleyecekleri yol ve yöntemlerin belirlenmesi hususundaki çalışmaları etrafında gelişir. Mahmut Nedim Paşa, padişaha hoş görünmek için onun bütün şahsî isteklerini karşılamaya çalışır ki bu isteklerin başında padişahın bitmek bilmeyen para hırsı gelmektedir. Diğer taraftan da ülkenin dış politikasında Rus yanlısı bir çizgi izlemeye başlar. Burada Rus elçisi General İgnatiyev, ön plâna çıkarılır. Yazar, onun ne derece ileri görüşlü ve ülkesinin menfaatlerini düşünen bir devlet adamı olduğunu vurgulayarak, başta Mahmut Nedim Paşa olmak üzere, diğer bir kısım Osmanlı devlet adamlarının durumuyla ne kadar zıt bir görüntü çizdiğini ortaya koymak ister. Ali ve Fuat Paşa'ların dış siyasetteki politikalarından rahatsız olan General İgnatiyev, bu iki devlet adamının ölümünden sonra özellikle, Balkanlar üzerinde Rus emellerini gerçekleştirmek için Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığını büyük bir fırsat bilir. Mahmut Nedim Paşa'yı İngiliz etkisinden kurtarmak ve kendi tarafına çekebilmek adına büyük çaba gösterir ve sonunda da başarılı olur. General İgnatiyev, Balkanlardaki emellerine ulaşmak için önünde son engel olarak gördüğü Hüseyin Avni Paşa'yı gözden düşürmek amacıyla Mahmud Nedim Paşa'yı kullanır. Yazar, iç monolog şeklinde General İgnatiyev'in Hüseyin Avni Paşa, hakkındaki düşüncelerini verir. "*Serasker Hüseyin Avni Paşa, çok değerli bir askerdi. Ali Paşa onu seraskerliğe nasb ettirmekle hâlet-i nez'ada bulunan müteverrim Omsalı ordusunu ihya ettirmişti. Hüseyin Avni Paşa, dehşetli bir ordu hazırlamıştı. Bu*

adam mevkiinde kalırsa muhakkak iki seneye varmaz, Osmanlı ordusu endişe edilecek kadar kuvvetlenirdi. Mahmut Nedim Paşa'yı Hüseyin Avni aleyhine tahrik etmekte büyük menfaat vardı. Sefir bu düşüncelerle yeni yaka sadrazamın beynini dumanlandırıp bulandırmıştı." (s. 163-C.1) General İgnatiyev'in Mahmut Nedim Paşa için Hüseyin Avni Paşa'nın en önemli rakip olduğu yönündeki telkinler sonunda amacına ulaşır. Mahmut Nedim Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve onun gibi gelecekte kendi sadrazamlığını tehlike yaratabilecek devlet adamlarını padişaha şikâyet etmeye ve onları gözden düşürmeye çalışır. Padişahın yanında sürekli onların saltanata karşı gizli faaliyetlerde bulunduğu yönünde telkinlerde bulunur. Bu telkinler nihayetinde sonuç verir ve başata Hüseyin Avni Paşa olmak üzere, Şervanizâde Rüşdü Paşa, Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa, Mabeyn başkâtibi Emin Bey, Şehremini Haydar Efendi ve İşkodra valisi İsmail Paşa sürgüne gönderilir. Yazar, Hüseyin Avni Paşa'nın konağından alınıp İzzettin Vapuru'yla sürgüne gönderilişi sahnesini yine onun gözünden başarılı bir şekilde aktarır.

"*İzzettin Vapuru şafak sökerken yavaş yavaş İstanbul'dan açılmaya başlamıştı. Hüseyin Avni Paşa'nın yüzü limon gibi sarı idi. Sağ ayağını güverte üzerinde çöreklenen halat yığının üzerine atmıştı. Kinli nazarlarla Beşiktaş sarayına doğru bakıyordu. Mağrur seraskerin kederden çukura batan haşin bakışlı gözlerinden yanakları üzerine bir iki katre yaş yuvarlanmıştı, sakallarına doğru sızmıştı. Saraya bakan Hüseyin Avni Paşa:*

- "Ey Abdülaziz Han! Bu milletin başındaki belayı kaldıracak zaman çoktan gelip geçmiş. Hayf ki, bizler anlamamışız." diye dişlerini sıktı. İzzettin vapuru sularlı yararak Ahırkapı önlerine varıyordu." (s. 197-C.1)

Mahmut Nedim Paşa'nın bu başarısından sonra ikinci işi yine İgnatiyev'in tehlike olarak ördüğü Midhat Paşa'nın aynı şekilde gözden düşürülmesi olacaktır. O sıralarda Bağdat valisi olan Midhat Paşa'yı padişahın gözünden düşürmek için çeşitli yollara başvuran Mahmut Nedim Paşa, sonunda Bağdat bütçesini yarı yarıya kısarak "*izzet-i nefsine çok düşkün olan"* Midhat Paşa'yı köşeye sıkıştırıp istifa zorlar ve bunu da başarır. Midhat Paşa ise bunu fırsat olarak beklemektedir zaten. Paris ve İsviçre'deki cemiyet mensuplarından İstanbul'a dönmesi hususunda sürekli mesajlar alan Midhat Paşa il cemiyetin diğer mensupları arasında iletişimi sağlayan şahıs, romanın kurmaca kahramanlarından biri olan ve Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın kerimesi olarak tanıtılan Zeynep Nazlı Hanım'dır. Mahmut Nedim Paşa'nın Bağdat bütçesini kısmasını fırsat bilerek istifa edip İstanbul'a dönen Midhat Paşa, İstanbul'da yakın dostlarıyla ülke meseleleri hakkında görüş alışverişinde bulunmaya başlar. Onun en yakınında olan insanlardan bir olarak takdim edilen Şinasi Efendi'nin "*geçen Recep'te vefat*"[19] ettiği bilgisini veren yazar, Midhat Paşa'nın Ebuzziya Tevfik ve Şervani Hulusi Efendi'den kendisi Bağdat'tayken İstanbul'da yaşanan siyasi ve sosyal olay-

[19] Şinasi'nin gerçekte öldüğü ay Recep değil, Cemaziyelahir'dir.

lar hakkında bilgiler aldığını da belirtir. Paşa'nın bütün düşüncesi bir yolunu bulup Kanun-i Esasi'yi padişaha kabul ettirmektir. Bunun için de fırsatları iyi değerlendirmek niyetindedir. Yazar, Paşa'nın bu düşüncelerini iç monolog tekniğiyle başarılı bir şekilde verir. Mahmut Nedim Paşa ise bu arada Mithat Paşa'ya bir oyun daha oynayarak onu padişahın gözünden düşürüp sürgüne göndermek niyetindedir. Bunun için de Midhat Paşa'ya boş bulunan Edirne valiliğini padişaha telkinlerde bulunarak teklif ettirecek, Midhat Paşa da İstanbul'dan ayrılmak istemediği için bu görevi kabul etmeyecek ve böylece padişahın gazabını üzerine çekecek, sürgüne gidecektir. Midhat Paşa, onun bu emellerinden habersizdir ve Edirne'ye tayin edileceği yönünde duyduğu rivayetlerden rahatsız olmaya başlamıştır. Kendisine verilecek olan görevi kabul etmeyip İstanbul'da kalmak niyetindedir. Ancak Ebuzziya Tevfik ve diğer arkadaşlarıyla konağında ülke sorunlarını tartıştıkları bir akşam, imzasız bir mektup alır. Bu mektupta Mahmut Nedim Paşa'nın onun için hazırladığı oyun anlatılmakta ve Edirne valiliği görevini kabul etmediği takdirde, padişahın gazabına uğrayıp sürgüne gönderileceği bilgisi verilmekte ve bu görevi mutlaka kabul etmesi gerektiği bildirilmektedir. Bu mektubun kimin tarafından gönderildiğini meraka eden Paşa, Mahmut Nedim Paşa'nın gerçek niyetini öğrendiği için de memnun olur. Bu arada padişah da sadrazamının Midhat Paşa'ya karşı takındığı düşmanca tavrı sezmekte gecikmemiş ve bu iki devlet adamından hangisinin halk tarafından daha çok sevildiğini ve sadrazamının icraatlarının toplumun çeşitli tabakalarında nasıl yankı bulduğunu öğrenmek için, Haznedar Kalfa'yla mabeyinden Hafız Mehmet Bey'i görevlendirir. Bu iki kişi İstanbul'un çeşitli çevrelerini dolaşacaklar, gizlice toplumun nabzının tutacaklar ve padişaha bilgi getireceklerdir. Hafız Mehmet Bey, *talebe-i ulûm* arasında dolaşacak ulema sınıfının ve öğrencilerin ülkenin gidişatı hakkındaki fikirlerini el altından öğrenmeye çalışacak; Haznedar Kalfa ise paşa konaklarını, zengin muhitleri ve tekkeleri dolaşarak bilgi toplayacaktır.

Padişah görevlendirdiği bu iki adamından aldığı bilgilerden hareketle Mahmut Nedim Paşa'yı görevden almaktan başka çaresinin kalmadığını kabul eder; çünkü halkın bütün kesimleri sadrazamın uygulamalarından rahatsız durumdadır. Padişahı asıl rahatsız eden konu para meselesidir. Çünkü Mahmut Nedim Paşa, söz verdiği halde sarayın istediği parayı vermekte yavaş davranmaktadır. Bu durum padişahı son derece öfkelendirmektedir. Yazar, bu yolla Osmanlı tahtında oturan padişahın ülke meselelerinden ziyade kendi maddî ihtirasları peşinde koşan problemli bir kişilik olduğunu kendi bakış açısına paralel olarak göstermek ister. Edirne valiliği görevini tebliğ etmek üzere paşayı yanına çağırdığı sırada, padişah, iki devlet adamı arasındaki farkı kendince tespit etmeye çalışır. Midhat Paşa, Bağdat'ta yaptığı faaliyetleri ve İstanbul'a gönderdiği irad hakkında bilgi verirken ve taahhüt ettiği yıllık iki yüz elli bin altınlık iratla ilgili konuşurken padişah da onun dikkatle dinler ve şunları da düşünmekten kendini alamaz.

"*Padişah dikkatle Midhat Paşa'yı dinliyordu. Mahmut Nedim Paşa, milyonlarca istikraz yaptığı halde bir türlü para bulamıyordu. Bu adam bir tek vilayetten senede elli bin kese varidât buluyordu. Bu, nasıl oluyordu? Kim bilir, Midhat Paşa sadrazam olsaydı hazineye ne bitmez tükenmez menba'lar bulacaktı*." (s. 264-C.1) Midhat Paşa, imzasız mektuptaki tavsiyelere uygun olarak Edirne valiliği görevini kabul ettiğini padişaha bildirip huzurdan ayrıldıktan hemen sonra, Mahmut Nedim Paşa'nın sadaretten azl edilip mihr-i hümayunun kendisine verildiği haberini alır. Aynı gece Hüseyin Avni Paşa ile Şervanizâde de affedilmiş ve İstanbul'a dönmeleri yolunda izin çıkmıştır. Hüseyin Avni Paşa tekrar seraskerlik görevine atanmıştır. Bunda Hafız Mehmet Bey ile Haznedar Kalfa'nın padişahı yönlendirmelerinin de büyük etkisi olmuştur. Mahmut Nedim Paşa'ya karşı çeşitli sebeplerden dolayı kin besleyen bu ikili onun gözden düşmesinde etkili olmuşlardır. Özellikle padişah üzerinde gizli bir etki gücüne sahip olan Haznedar Kalfa'nın âşık olduğu Hüseyin Avni Paşa'nın Mahmut Nedim Paşa yüzünden sürgüne gönderilmesinin verdiği kin ve nefret ön plândadır.

Midhat Paşa, sadareti sırasında birçok siyasi meseleyle uğraşmak zorunda kalır. Bu anlamda daha çok siyasi çatışmalara yer verilir. Bu çatışmalarda Midhat Paşa, milletin ve devletin bekasını düşünen bir devlet adamı olarak gösterilir. Bu çatışmaların ilki Midhat Paşa ile Mısır hıdivi İsmail Paşa arasında yaşanır. İsmail Paşa, Mahmut Nedim Paşa zamanında sadrazama ve Valide Sultan'a verdiği rüşvetler sayesinde İngiltere'den borç alma imtiyazı elde etmiştir. İsmail Paşa, Ancak Midhat Paşa'nın sadarete gelmesiyle bu plânının suya düşeceğini ve istediği borçlanmayı yapamayacağını düşünür. Bu anlamda yapacağı tek şey Pertevniyal Sultan'ı kullanmaktır. Valide Sultan'a sunduğu pahalı hediyeler ve rüşvetlerle onu kendi tarafına çekip Midhat Paşa'ya karşı padişahı kışkırtmaya çalışır. Midhat Paşa ise bir taraftan sarayın masraflarını kısmaya çalışmakta bu yola da bozulan maliyeyi düzetmeyi hedeflemektedir. Ancak Pertevniyal Sultan'ın tahrikleri zaten fikirlerinde çok tutarsız olarak gösterilen padişahı etkilemeye yetmiştir. Pertevniyal Sultan ile padişah arasında diyalog bu ilişkiyi vermesi açısından dikkate değerdir:

- "*Bak aslanım. Söz verdik. İmdi elinden bir şey gelmez. Neden biri iyi mülahaza edip de İsmail'e ben muktedir değilim demedin? Bir vezir seni parmağında çevirir. Sana ne oldu? Mukaddeminde böyle değildin. Sen padişah değil misin? Mülk senindir. Bilemem. Ona göre başımızın çaresine bakalım. Bu adamdan sana hayır gelmez. İşte İsmail durmayıp sızlanır. Yarın kalkar da der-i devlete yüz sürmeye gelirse, ona bakacak yüzün mü olur?*" (s. 295-C.1) Sultan Abdülaziz, annesinin bu tahriklerine daha fazla dayanamayarak Midhat Paşa'yı görevinden alır ve yerine Şirvanizâde Rüşdü Paşa sadrazamlığa getirir.

Birinci cildin onuncu bölümü bu olaylardan altı ay sonrasıyla başlar. Bu altı ay içerisinde maddî anlamda sıkıntı yaşayan Midhat Paşa, Serasker Hü-

seyin Avni Paşa'nın delaletiyle adliye nazırı olmuştur. Romanın bu bölümü Şehzâde Murad Efendi, Namık Kemal, Midhat Paşa ve Murad Efendi'nin yakın dostu aynı zamanda özel doktoru olan Kapolyon Efendi'nin birlikte ülke meselelerini tartıştıkları bir sahneyle başlar. Namık Kemal, Şehzâde Murad Efendi'yi Abdülaziz'in yerine tahta çıkmaya ikna etmeye çalışmaktadır.

Yazar bu toplantıda Namık Kemal'i bilinen gür ve tok üslubuyla bir hatip edasında konuşturur.

"-*Vatan millet bahsinde nefes-i Aziz'in yeri olmamak gerek. Ecma'-yı ümmetle makam-ı muallâ-yı hilâfete intihâb buyrulmanız mukarrer ve hatta mukadderdir. Madem vatan hûn-ı istibdâda gark oldu. Hândân-ı Osmaniye'nin hürriyet-perver şehzâdesi, milletin ümîd ve istikbali sizdedir. Veyl o bedbahtlara ki, bel bağladıkları zât-ı muhterem kendilerini yetim ve bîkes bırakıyor. Bakınız, devlet çer-kâbe-i mezellette püyân, halk sefil ve ser-gerdân inliyor. Ecdâdının hamâsetinden zerreye sahip isen, âlem-i İslâmiye'nin arzuyı mütecellidine pîşvâ olursun. Amcan mülkü harâb etti. Taht-ı Osmanî bir zelzele-i hevl-engîz ile sarsılıp inhidam eylemektedir. Altı yüz yıllık şan-âver mâzi dûş-i hamiyetinize ağır basmasın*." (s. 311-C.1)

Şehzâde Murad Efendi ise, Namık Kemal'in bütün ısrarlarına rağmen bir türlü amcasını devirip yerine geçme fikrini kabullenemez. Hastalıklı ve alkolik bir tip olarak çizilen Şehzâde, amcasından çok korkmaktadır. Bunun yanında ülkenin kötü gidişatı için çareler düşünmekten de geri durmamıştır. Toplantıda kendi hazırladığı kanun-i esasinin metnini de arkadaşlarına gösterir. Bu taslakta özellikle kadınlara yönelik önemli düzenlemelerin olduğunu söyleyen Şehzâde Murad Efendi, Türk kadınlarının Avrupalı kadınların sahip olduğu haklara sahip olması gerektiğini, bunu Avrupa seyahatlerinde daha iyi anladığını söyler.

On birinci bölüm, Hüseyin Avni Paşa'nın köşkündeki toplantıyla başlar. Bu toplantıda Serasker Hüseyin Avni Paşa, Sadrazam Şervanizâde Rüşdü Paşa, Midhat Paşa, Rüsumat Emiri Sadık Paşa gibi devlet adamları bir aradadır. Aralarında kanun-i esasi meselesini tartışırlar. Ancak Midhat Paşa ile Hüseyin Avni Paşa arasında derin fikir ayrılıkları vardır. Midhat Paşa, padişahın tahttan indirilmesi fikrine pek sıcak bakmaz. Hüseyin Avni Paşa ise, padişahın hemen hal' edilmesi gerektiğini savunur. Bu tartışmaların sonunda padişaha sunulmak üzere, ülkenin problemleri ve yapılması gerekenler hakkında bir layihanın hazırlanması fikrinde birleşirler. Hüseyin Avni Paşa'nın ısrarıyla Midhat Paşa'nın kanun-i esasi konusundaki fikirleri layihadan çıkarılır. Ancak daha sonra yazar, layihanın hiçbir zaman padişaha ulaşmadığını söyler. Sultan Abdülaziz'e karşı cephe almak için bir araya gelen bu devlet adamları arasında, fikir ayrılıklarının yanında güven problemi de vardır. Sadrazam Şirvanizade Rüşdü Efendi, bu oluşum içinde yer almayı makamını kaybedeceği korkusuyla tereddütle karşılar ve padişaha

giderek arkadaşlarını ihbar eder. Hüseyin Avni Paşa da Abdülaziz'e giderek, Rüşdü Paşa'nın da bu oluşum içinde olduğunu ve kendisinin ona sadakatle bağlı bulunduğunu anlatır. Bunun sonunda Rüşdü Paşa, Halep'e sürülür. Midhat Paşa ise Selanik valiliğine atanarak İstanbul'dan uzaklaştırılır.

Eserin ikinci cildi bu sürgünlerden iki yıl sonrasıyla başlar. Bu tarih, 1292 Şevval'idir. (Miladi Kasım 1875) Midhat Paşa, "*bir zamandan beri*" Beyazıt Tavşantaşı Soğan Ağa Mahallesi'nde yaşamaktadır. Yazar, selamlık dairesinde "*çubuk içip*" düşüncelere dalan paşanın gözünden aradan geçen iki yılda yaşananları özetler: "*Hüdâ rahmet etsin, Şirvanizâde Rüşdü Paşa'nın sadaretten ansızın azl edilerek Halep'e oradan da Hicaz'a gönderilmesi üzerinden iki seneden ziyade zaman geçmişti. Bir gece sabaha karşı kendisi de Selanik vilayeti ile İstanbul'dan uzaklaştırılmıştı. Paşa iki seneden beri ne serencamlar görüp geçirmişti? Padişah bu müddet içinde çamaşır değiştirir gibi kaç sadrazam tebdil edivermişti. Hüseyin Avni Paşa, sadaretten azl edilmiş, Esad Paşa sadrazam olmuş, o değişmiş diğeri gelmişti. Neticede yine şevketli padişahın Mahmud Nedim Paşa'sı iş başına geçivermişti*." (s.3-C.2) Selanik'teki görevinden de alınan ve sonra İstanbul'a çağrılan Midhat Paşa, bir yılda fazla bir zaman hiçbir göreve verilmemiştir. Yazar, bu süre zarfında paşanın çektiği maddî sıkıntılara da temas ederek, onun asla kendi menfaatini düşünmeyen bir insan olduğuna dair vurgu yapmak istemiştir. Çünkü önemli görevlerde bulunmasına rağmen hiçbir zaman maddi menfaatlerini düşünmemiş, cebini doldurmamıştır. Selanik'ten döndükten sonra yaklaşık iki yıl sonra ise nasılsa Adliye nazırlığına atanmıştır. Ancak bu atamanın siyasi bir nedeni vardır yazar göre; çünkü Mahmud Nedim Paşa'yı tekrar sadrazam yapmak isteyen padişah, kamuoyunun tepkisini azaltmak için, Hüseyin Avni Paşa'yı tekrar seraskerlik görevine iade etmiş, Midhat Paşa'yı da Adliye nazırı yapmıştır. Bu arada ülkenin durumu daha da kötüleşmiş, yok olmanın eşiğine gelmiştir. Yazar yine Midhat Paşa'nın bakış açısından ülkenin durumunun feciliğine dikkat çekmeyi ister: "*Midhat Paşa, gün geçtikçe müteessir oluyordu. Memleket bitip perişan olmakta idi. Hersek'te alev bacayı sarmıştı. Zavallı memleket cayır cayır yanıyordu. Bulgaristan kanlı ihtilâllere namzetti. Rusya sefiri İgnatiyev, Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'yı avucunun içinde tutuyordu. İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı devleti maliyesine itimadı kalmamıştı. Meşhur Galaston İngiltere'de Osmanlılar aleyhindeki düşmanlığını her vesileyle gösteriyordu. Midhat Paşa'nın elinden ne gelebilirdi?*" (s.7-C.2)

Yazar, ülkenin durumunu bu şekilde özetledikten sonra hürriyet taraftarlarını yine Midhat Paşa'nın evinde bir araya getirir. Bu toplantıda Şehzâde Murad Efendi, Namık Kemal, Ziya Bey (Paşa) ulemadan Şirvanizâde Hulusi Efendi, Şehzâde Murad Efendi'nin doktoru Kapolyon Efendi ve yine onun yakın dostlarından Sarraf Hristaki Efendi bulunmaktadır. Sarraf Hristaki Efendi, sınırsız servetiyle İstanbul'un en zengin Rumlarından biri olarak tanıtılır. Yazar, bu iki gayrı müslim Osmanlı'nın bu oluşum içinde yer

almalarını sebebini hem şahsî hem de millî menfaat kazanmak istemelerine bağlar. Toplantıda yine ülke meseleleri konuşulur ve Abdülaziz'in tahttan indirilme fikri tartışılır. Namık Kemal, bu işin bir an önce gerçekleştirilmesi gerektiğini savunur. Midhat Paşa da artık bu fikri kabul etme yoluna girmiştir. Önceleri Abdülaziz'in kanun-i esasinin ilanı için ikna edilebileceğini düşünürken, son iki yılda yaşanan olaylar onun bu fikrini çürütmüştür. Ülkenin durumu göz önüne alındığında, zaman kaybetmenin ülkeye ihanet olacağı görüşündedir. Bu arada Midhat Paşa Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın yönetimindeki maliyenin nasıl içinin boşaltıldığını belgelerle ispatlamaya çalışır. Mahmud Nedim Paşa'nın yüzde 2-3 komisyonla Avrupalı bankalardan nasıl yüksek faizle borç alıp, bunun bir kısmını padişaha sunduğunu anlatır ve elindeki bazı belgeleri Namık Kemal'e verir. Bu belgeleri okuyan ve duydukları karşısında öfkelenen Namık Kemal, Midhat Paşa'nın daha rahat hareket etmesi için hemen adliye nazırlığından istifa etmesi gerektiğini söyler. Ziya Paşa ise, toplumun tamamından alınacak bir destekle hedefe ulaşmalarının daha kolay olacağı görüşündedir. Bu anlamda medreseler üzerinde tesiri bulunan Şirvanizâde Ahmed Hulusi Efendi söz alarak talebeleri örgütlemeyi tavsiye eder. Midhat Paşa, bu öneriyi çok önemli bulur; çünkü binlerce talebeyi tahrik ederek büyük bir velvele koparları saray üzerinde çok etkili olacaktır. Yazar yine Midhat Paşa'dan iç monolog tekniğiyle bu konu hakkında düşünceleri yansıtır. "*Elli bin talebeyi tahrik ederek bir anda velvele koparmak az şey mi idi? Fransa'da ihtilal yapanların birkaç yüzle birkaç bin arasını bulduğunu ecnebi eserlerde okumuştu. İstanbul'da elli bin kişilik bir ihtilal çıkarmak büyük bir işti*." (s.29-2.C) Bu toplantıdan sonra olaylar iki ayrı düzlemde gelişir. İlki Midhat Paşa ve arkadaşlarının Abdülaziz'i tahttan indirmek için verdikleri uğraş ve kendi aralarındaki fikir ayrılıkları ve tartışmaları, diğeri ise sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın etrafında gelişen olaylardır. Bu olaylarda ülkenin içinde bulunduğu kötü durum, padişahın ülkeyi yönetirken gösterdiği basiretsizlikler iç ve dış siyasette yaşanan olumsuzluklarla ilgilidir.

Yeni Osmanlıların ilk faaliyetleri talebeler arasında Mahmud Nedim ve onun uygulamalarını protesto etmeyi amaçlayan bir gösteri düzenlemek gelir. İstanbul'daki çeşitli medreselerde okuyan binlerce talebe Beyazıt ve Süleymaniye camilerinin avlusunda toplanarak Mahmud Nedim Paşa'nın hemen görevden alınmasını, aksi takdirde saraya kadar yürüyeceklerini bildirirler. Talebeleri daha fazla tahrik etmek ve gösteriyi ateşlemek için kılık değiştiren Namık Kemal ve Ziya Bey (Paşa), onların arasına katılır ve gençleri heyecana getirmeye çalışırlar. Talebeler, Yıldız Sarayı'na taşınan padişaha isteklerini ve ülke için acilen yapılması gerekenleri bildiren bir layiha da sunarlar. Ayrıca Midhat Paşa da bir layiha hazırlayarak padişah gönderir. Diğer taraftan Balkanlar'daki isyan hareketleri, Selanik'teki Alman ve Fransız konsoloslarının öldürülmesi gibi olaylar Mahmud Nedim Paşa'yı zor durumda bırakmıştır. Padişah hem tepkileri azaltmak, hem de

Balkanlar'daki olayları kendisinden saklayan sadrazama zaten çok kızdığı için onu görevden alır. Ancak Pertevniyal Sultan, Midhat Paşa'nın göreve geleceği korkusunu duyduğu için oğluyla bu azl meselesi yüzünden tartışır. Mütercim Rüşdü Paşa sadrazam olur, Hüseyin Avni Paşa da tekrar seraskerlik makamına getirilir. Abdülaziz sözünü daha rahat dinletebileceğini düşündüğü Mütercim Rüşdü Paşa'yı sadarete getirmekle meseleyi yine de halledememiştir. Çünkü talebe grubu Midhat Paşa'nın sadrazam olmasında direnmektedir. Ancak padişah Midhat Paşa'yı Meclis-i Hassa memurluğuna tayin etmekle yetinir. Namık Kemal ve Ziya Paşa ise padişahın tahttan indirilmesiyle ancak kanunu-i esasinin ilan edilebileceği görüşünde direnmektedirler. Yaptıkları toplantılarda sürekli bu meselenin nasıl çözüme kavuşacağı konusunda tartışırlar. İlk yapılması gerekenin ordunun desteğinin alınması olduğunda hem fikir olduktan sonra, Şehzâde Murad Efendi'yi de ikna ederler. Ancak padişah Yeni Osmanlılarla sürekli görüştüğü için şehzâdeyi yakın takibe aldırır hatta göz hapsinde tutar. Yazar, daha sonra tahta geçecek olan genç şehzade Abdülhamid Efendi'yi (II. Abdülhamid) Şehzâde Murad'ın kimlerle görüştüğünü padişah aktaran bir jurnalci olarak tanıtır. Padişah ise yaşanan bu olaylardan dolayı büyük bir sıkıntı içindedir. Bir tren yolu ihalesi için yapılan anlaşmadan pay almak istemiş, Mahmud Nedim Paşa zamanında yapılan ihaleden alacağı pay konusunda Mütercim Rüşdü Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Midhat Paşa'nın tepkisiyle karşılaşmıştır. Bir nevi rüşvet olarak algılanan bu pay hakkında, sadrazama mektup yazması bardağı taşıran son damla olur. Mütercim Rüşdü Paşa istifa etmeyi bile düşünür. Diğer yandan Midhat Paşa, bir layiha kaleme alır ve padişahtan ülkenin selamete ermesi için acil olarak yapılması gerekenleri ki bunun başında kanun-i esasinin ilan gelmektedir, padişaha bildirir. Abdülaziz ise, Mahmud Nedim Paşa gibi bir sadrazama ne kadar ihtiyacı olduğunu daha yakından anlar. Annesinin de baskıları karşısında eski sadrazamını yeniden iş başına getirmenin yollarını arar.

Mahmud Nedim Paşa, Bebek'ten yeni naklettiği Şehzâdebaşı'ndaki hanesinde olayları yakından izlemekte ve doğacak ilk fırsatı değerlendirip yeniden sadrazam olmayı beklemektedir. Pertveniyal'de bunu çok iyi bildiği için Mahmud Nedim Paşa'nın gönlünü kazanmayı hedeflemektedir. "*Valide sultan bu gidişle nasıl olsa tez bir günde Nedim'in tekrar sadarete getirileceğini biliyordu. Karışan ahvâlin lâyıkı gibi düzeltilip devredilmesi için mutlak Nedim'e ihtiyaç olduğuna kani idi. Koca Rüşdü, Hüseyin Avni ve Midhat gibi kindâr adamlardan taht-ı saltanata hayır geleceğini inan edemiyordu. Bundan ötürü ne olu olmaz, sadr-ı sabık-ı mukbelin şimdiden gönlünü alıp hatırını hoş etmeyi düşünmüştü.*" (s.280-C.2) Bu amaçla ikinci mabeyinci Fahri Bey'i Mahmud Nedim'in hanesine göndermiştir.

Eserde, Abdülaziz muhalifleri arasındaki fikir ayrılıklarına da dikkat çekilmekte ve bu devlet adamlarının daha çok hangi amaçlarla padişahın tahttan indirilmesini istediklerine vurgu yapılmaktadır. Bu farklılıklar ara-

larında fikir ayrılıklarının doğmasına ve çatışma yaşamalarına neden olurken, diğer taraftan da padişaha karşı geliştirilecek muhalefetin de zayıflamasına neden olmaktadır. Bu çatışmalar daha çok Midhat Paşa ile Hüseyin Avni Paşa arasında yaşanmaktadır. Hüseyin Avni Paşa, ıslahatların veya kanun-i esasinin hayata geçirilmesini düşünmez, hatta ülke meseleleri onun için ikinci plândadır. Onun bütün düşüncesi padişahtan intikamını almaktır. Midhat Paşa ise yine padişahın hal' işine sıcak bakmamakta, böyle bir hareketin doğuracağı sonuçları kestirememektedir. Bununla birlikte Hristaki ve Kapolyon Efendiler aracılığıyla Şehzâde Murad Efendi'yle defalarca görüşmüş, mektuplaşmış ve Abdüzlaziz'in yerine tahta çıktığında derhal meşrutiyeti ilan edeceğine dair söz bile almıştır. Hüseyin Avni Paşa da padişahın tahttan indirilme işinde Midhat Paşa'nın desteğini almadan hareket etmek istememektedir. Bunun bir nedeni de yeni gelecek padişahın kendisine pek yakın olmaması ve Midhat Paşa ile çok samimi olmasındır. Yazar bununla ilgili Hüseyin Paşa'nın düşünce ve Midhat Paşa ile konuşmasını onun evinde toplandıkları bir sahnede şöyle anlatır:

"*Hüseyin Avni Paşa, hal'e muvaffak olacağını yüzde yüz kestiriyordu. Lâkin, padişahın biri gidip öteki gelecekti. Asıl gelecek olanla uzlaşamamıştı. Midhat Paşa müstakbel padişahın sağ kolu sayılırdı. Serasker yavaşça Midhat Paşa'nın yanına oturarak kulağına fısıldamıştı:*

-Paşa birâderim onu hal'den gayrisi yalandır. Benimle hemen ittifak eder misin? Alt tarafına karışma.

Serasker, Midhat Paşa'nın gözlerinin içinde bakıyordu. Midhat Paşa'dan küçük bir baş işareti, muvafakat cevabı bekliyordu. Midhat Paşa'nın beyninde ani şişekler çakmıştı. Bir türlü yola gelmeyen adamın arkasında koşup yorularak felaketlerle pençeleşmek faidesizdi. Hüseyin Avni Paşa ile uyuşarak kat'i karar vermek zamanı çatmıştı. Pekalâ veliaht Murad Efendi'yi tahta geçirmek iktidarında idi.

Serasker söz verdikten sonra talebe-i ulûmu tekrar ayaklandırıp saraya bastırarak padişahı al aşağı etmek güç değildi…" (s. 369-C.2)

Midhat Paşa'nın bu noktada Hüseyin Avni Paşa'nın orduyu işin içine karıştırarak kan dökülmesine neden olmasından ve çıkacak bir kargaşada zaten sarayda göz hapsinde tutulan veliaht Murad Efendi'nin başına bir iş gelmesinden çok korkmaktadır. Bu korkusunu Hüseyin Avni Paşa'ya açıklar ve ondan teminat alır. Hüseyin Avni Paşa, gerekirse veliahdı kendi eliyle saraydan alıp tahta oturtacağına dair söz verir. Bu anlaşmadan sonra Hüseyin Avni Paşa, büyük ölçüde ferahlar; çünkü artık padişahın hal' edilmesi için önünde hiçbir engel kalmamıştır. "*Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın küçük gözlerinde büyük ateşler yanıyordu. Midhat Paşa'yı bu kadar çabuk imale edeceğini zannetmiyordu. Bir yol Hüdâ'nın takdirine bakmalı idi ki, beş seneden beri aklına koyup yapmaya savaştığı hal' işini bir lahzada denecek zaman içinde, kaşla göz arasında halledivermişti. Serasker artık Midhat Paşa'dan*

çekinmeye sebep görmüyordu. Daha açık müzakere edip etraflı anlaşmak taraftarı idi. Kala kala ittifaka alınacak bir Rüşdü Paşa kalmıştı." (s. 370-C.2)

Bu önemli iki devlet adamı aralarında anlaşmaya vardıktan sonra, yapılacak işlerin başında bazı önemli mevkilerde bulunan devlet adamlarını yanlarına almak olacaktır ve ilk düşünülen isim, yapılacak hal' işini onaylaması ve ona halk nazarında meşruiyet kazandıracak bir fetva çıkarması için Şeyhülislam Hüseyin Hayrullah Efendi'dir. Fetva Emini olan Kara Halil Efendi zaten Yeni Osmanlılar cemiyetine mensuptur. Onun için bu anlamda bir problem yaşanmayacağını düşünen Ziya Bey'e (Paşa), şeyhülislam da padişahın ilk fırsatta kendisini makamından alacağını bildiğini söyleyerek fetva işinin kolay olduğunu ifade eder. Hüseyin Avni Paşa da, sadrazam Rüşdü Paşa'nın ikna işini kendisinin halledeceğini beyan eder. Midhat Paşa, Mekteb-i Askeriye Ders Nazırı Süleyman Paşa'nın da ittifaka alınması gerektiğini söyler. Ayrıca Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa'nın da ittifaka alınması konusu gündeme gelir. Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa, yaşlılığında kazandığı bu makamı bir macera uğrunda kaybetmek istemez. Midhat Paşa ile Hüseyin Avni Paşa, sadrazamla konuşmaya geldiklerinde onun itirazlarıyla karşı karşıya gelirler. Yazar, sadrazamın bu konudaki düşüncelerini şöyle anlatır: "*Koca Rüşdü Paşa, dört senecik müteferrik ve muhtelif nezaretlerde bulunmuş, tam on bir sene ma'zul kalarak varını yoğunu yiyip tüketmişti. Elbet ihtiyarlık zamanında nasılsa kaptığı sırlı külahın başından düşmesini arzu etmeyecekti. Hem padişahın Mahmud Nedim gibi mukbel veziri varken bir daha sadrazam olmak aklına mı gelirdi? Şu gamhânede kaç günlük ömrü kalmıştı*?" (s.393-C.2) Sadrazamın ittifak konusunda isteksiz davrandığını gören Midhat ve Hüseyin Avni Paşalar, onun sıkıştırmaya ve ittifak etmekten başka çaresinin olmadığına inandırmaya çalışırlar. Nihayet Midhat Paşa'nın şu sözleri sadrazamın ittifaka katılmaktan başka çaresinin olmadığını anlamasına yeterli olacaktır:

"*-Bak paşa hazretleri. Şu maksatta ittifaktan ayrılırsan, Beyazıt meydanında milletin seni pare pare edeceğini düşünmelisin. Vallahi kurtuluş yoktur. Memleketin hayat ve istikbali mevzu-ı makal olur. Nef'-i âdem için zarar-ı has her an ve her tarafta tecviz olunur*." (s. 395-C.2) Midhat Paşa'nın bu sözleri sadrazamın bütün direncini yıkar, o da "*Nam-ı pak Hüdâ'ya kasem ederim ki, bu işte sizinle beraberim*." diyerek ittifaka katılmayı kabul eder.

Mekteb-i Askeriye Ders Nazırı Süleyman Paşa, Hüseyin Avni Paşa'nın emriyle hemen ittifaka katılır ve şeyhülislamın ittifaka katılması işini üzerine alır. Şeyhülislamın evine giderek yapılacak işler hakkında bilgi vermek istediğinde büyük bir tereddüt yaşayan Süleyman Paşa, sonunda onu ikna etmeyi başarır. Bu arada Şirvanizâde Hulusi Efendi, Ziya Paşa ve Midhat Paşa halk arasında bir söylenti yayarlar. Bu söylentiler İstanbul'un kahvehaneleri ve tekkelerinde konuşulmaya başlanmış ve bütün halka yayılmıştır. "*Padişahın Mahmud Nedim Paşa'nın tavassutu ile hususi hazinesini Odesa'ya aşıracağı bile rivâyet hâlinde çıkmıştı*." (s.409.C.2) Bu rivayetler,

padişahın tahttan indirilmesinde halkın desteğinin alınması için yapılan bir çeşit propaganda amacıyla çıkarılmıştır.

Padişahın tahttan indirilmesi hususunda gereken ittifakın sağlanmasından sonra hal' işinin ne zaman yapılmasının kararlaştırılmasına sıra gelmiştir. Şeyhülislam bir nevi fal bakarak bu işin Çarşamba'dan önce yapılmasını tavsiye eder. Sonunda 6 Cemaziyelevvel 1293'te Salı sabah beşte hal' işinin yapılmasına karar verilir. Süleyman Paşa özel seçilmiş iki tabur askerle Dolmabahçe sarayını basacak, Murad Efendi'yi göz hapsinde olduğu yerden çıkaracaktır. Abdülaziz başka bir yere nakledilecek ve Murad'ın padişah olduğu kamuoyuna duyurulacaktır. Eserin ikinci cildi burada biter ve hal' işinin nasıl gerçekleştiği üçüncü cilde bırakılmıştır, ancak bu son cilt yayımlamamıştır.

Şahıs Kadrosu

Eser, ele alınan tarihî zemine ve bu zemin üzerinde yaşanan siyasî olaylara uygun olarak çok geniş bir şahıs kadrosuna sahiptir. Bu şahısları gerçek-tarihî kahramanlar ve kurmaca kahramanlar olmak ikiye ayırmak mümkündür. Yazar, özellikle tarihî şahsiyetleri tanıtır veya onlar hakkında bilgiler verirken çoğu defa iç monolog tekniğini kullanır. Okur bu yolla kişilerin karakter ve anlayışlarını onların iç dünyasından öğrenme imkânı bulmuş olur. Bazen de şahısların belli başlı özellikleri birkaç çizgiyle tanıtmakla yetinir. Burada dikkati çeken diğer bir noktada da kahramanları tanıtırken yazarın takındığı tavırdır. Yazar, eserin girişinde yazdıklarının çeşitli resmi ve gayri resmi belgelere dayandırdığını söylemesine rağmen, kahramanlar hakkında şahsî kanaatlerini dile getirmekten kaçınmaz. Bu eseri roman olarak kabul etmede ana sebeplerden biri olarak kabul edilmelidir. Özellikle yazar/anlatıcının tavrı, bu anlamda öne çıkmakta, tarihî olay ve kişiler hakkında konuşurken öznel ve taraflı yaklaşımlar sergilemekten geri kalmamaktadır. Yazar, tarihî şahsiyetleri de bu anlamda gerçeklikten kopartıp kendi düşüncesinde olduğu gibi vermekte ve onların iç dünyalarına, kin ve ihtiraslarına dikkat çekmek istemektedir. Bu yüzden aslında gerçek tarihî şahsiyetler bile kurmaca özellikler kazanmış ve romana daha çok bu yönleriyle girmişlerdir. Yazarın temelde yaptığı şey, böyle bir tarihsel zemin üzerinde olaylar ve kişileri daha çok kendi bakış açısından yansıtmak ve bunları kendi bilgi ve yaklaşımları doğrultusunda yeniden kurgulayarak anlatmış olmasıdır. İşte eser bu yönüyle roman kimliği kazanmaktadır.

Tarihî Şahsiyetler

Sultan Abdülaziz

Roman aslî kahramanlarının başında gelen Sultan Abdülaziz, çeşitli yönleriyle olayların akışına göre ön plâna çıkan özellikleriyle verilir. Yazar

eserine doğrudan Abdülaziz ve dönemine ait açıklamalarla başlar; onun tahttan indirilme sebeplerini kısaca açıklamaktadır. Bu açıklamalardan padişahın bazı özelliklerine de yer verilir. "*Bizde Sultan Aziz'in hal'i, istibdâda karşı atılmış ilk ahrarâne hatve kabul edilir. Abdüzlaziz hal'inden altı gün sonra nakledildiği Çırağan Sarayı müştemilâtından Ortaköy cihetindeki dairede iki kolunun birden damarlarını kesmek suretiyle hayatına hatme çekmiş olduğu meçhul değildir. Sultan Aziz hevâ ve hevesine düşkün ve müstebid bir hükümdâr olduğu için, vükelâdan bir kaçının ittifakıyla birkaç saat içinde bertaraf edilmişti. Kendisinin hal'i sebepleri, memleketi izmihlâle sürüklemiş, hazine-i devlete istediği gibi tasarruf etmiş ve ıslahât ihtiyaçlarını anlayamamış, daha doğrusu, bizzat validesinin saray ile vükelâ arasında çevirdiği gafilâne siyasetlere ve entrikalara körü körüne alet olmuş olmasından başka bir şey değildir.* (s. 1-Cilt.1)

Yazar, Fuad Paşa'nın gözünden Abdülmecid ve Abdüzlaziz'i karşılaştırarak ikisi arasındaki farkı en yakın tanığın gözünden vermeye çalışır. Fuad Paşa ile Ali Paşa'nın beraber olduğunu bir tabloda durum şöyle aktarılır. "*Ali Paşa Sultan Aziz'den hararetli bir bahis açmıştı. Fuad Paşa, hastalığı da ölümü de unutmuştu. Bir an için yine devlet ve milletin emektâr veziri olmuştu. Abdülmecid merhum ile Abdülaziz'i mukayese ediyorlardı. Sultan Mecid, müstebid ve fakat, nazik, hâtırşinas bir padişahtı. Abdülaziz, mütekebbir ve hod-pesend, hoyrat bir zât idi. Memleketi lüzumsuz gururu ve kadın sözüyle uçuruma sürüklüyordu…*" (s.138-139 Cilt 1) Romanda Abdülaziz'in kişilik özelliklerine de yer verilmiş, onun aslında fıtraten kötü bir insan olmadığı, özünün sözünün dosdoğru olduğu anlatılırken, babası ve kardeşiyle olan farklılıklarına da dikkat çekilmiştir. "*Birâderi Abdülmecid kadar zeki değildi. Pederi Mahmud-i Adlî'nin saman altından su yürüten ince ve ikiyüzlü siyaset kullanan tabiatlarını da tevârüs etmemişti. Sofradan tek başına bir kuzu yiyerek kalkar, yüksek sesle konuşurdu. Kahkahayla güldükçe has oda tavanlarını çınlatırdı…*"(s. 259-C.1) Roman boyunca padişahın sürekli vurgu yapılan özelliklerinin başında, para hırsı gelmektedir. Yazar, onun sadece özel servet biriktirmekten başka hiç bir derdi olmayan bir padişah olarak gösterir. Öyle ki Mahmud Nedim Paşa'yı sürekli sadarette tutmak istemesinin en önemli nedeni, onun padişahın haksız maddî isteklerini ülkenin kaynaklarını usulsüz bir şekilde kullanarak yerine getirmekte gösterdiği maharet gelmektedir.

Fuad Paşa

Yazarın olumlayıcı bir bakışla ele aldığı kahramanlardan biri olan Fuad Paşa, Abdülaziz döneminde devlet adamlığının son günlerini yaşamaktadır. Ali Paşa ile birlikte, Abdülaziz'in kötü yönetimine rağmen ülkeyi ayakta tutmaya çalışmaktadır. Romanın birinci cildinin ilk bölümlerinde Fuad Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, daha çok Mısır Valisi İsmail Paşa'nın istekleri

yüzünden padişahla yaşadığı fikir ayrılıkları esnasında onun kişilik özelliklerini daha yakından görmek mümkündür. İsmail Paşa, Pertevniyal Sultan'ı pahalı hediyelerle kandırarak padişahtan dış ülkelerden faizli borç alama yetkisi istediğinde, Fuad Paşa, buna İsmail Paşa'nın niyetini bildiği için şiddetle karşı çıkar. Ancak padişah da aynı pahalı hediyelerden aldığı için Mısır valinsin isteklerini kabul eder. Bu olay sadrazamı çok üzer. Saraydan ayrılırken duyduğu üzüntü, onun kişiliğini, ülkesini ve halkını ne kadar önemsediğini göstermesi bakımından ilginçtir. "*Bu akşam Fuad Paşa, çok müteessirdi. Saraydan çıktığı zaman, sokaklar hayli kararmıştı. İlerde ahşap evlerin pencerelerinde hasta ışıklar titreşip soluklanıyordu. Sadrazam, arabasına binerken ardına dönüp sarayın bol ziya taşan pencerelerine baktı. Sonra da, gözlerini öteki köhne evlerin alaca karanlıkta birbiri üzerine yıkılıp ağır basıyor gibi duran karartılarına dikti*:

"*-Bedbaht insanlar. Böyle kör karanlıkta oturunuz. Gözünüzün önünde varlığınızı emen heyulâ, bakınız neler yapıyor? Ne kadar mesutsunuz ki, zavallılığınızı bilmiyorsunuz. Diye mırıldandı…*" (s.82-C.2)

Ali Paşa

Fuad Paşa ile birlikte Abdülaziz döneminin ilerici devlet adamlarından biri olan Ali Paşa'nın özellikleri Fuad Paşa'yla karşılaştırılarak verilir. Fuad Paşa'daki derinlikten yoksun olan Ali Paşa, Fuad Paşa'dan sonra sadrazam olunca kendi siyasetini uygulayabilmek için ondan daha farklı bir politika izler. Namık Kemal ve arkadaşlarına daha mesafeli olan Ali Paşa, padişahın maddî isteklerini yerine getirip kendi siyasetini uygulama yoluna gitmiştir. "*Ali Paşa, Girit'ten döndükten sonra, müstebid padişaha tahakküm etmeye başlamıştı. Abdülaziz, çok defa eğlence ve zevkten mahrum olarak bir sedir veya kanepe üzerinde, Ali Paşa'nın karşısında sabahlıyordu. Ali Paşa'nın istediği de bu idi. Padişah saraya bol para yetiştirildikten sonra, idarî işlere o kadar karışmak istemiyordu*.." (s.106-C.1) Ali Paşa da sadrazamlığı döneminde padişahın bu yönünü çok iyi kullanmıştır.

Şinasi-Namık Kemal-Ziya Paşa ve Ebüzziya Tevfik

Romanda Midhat Paşa'nın evinde yapılan toplantılarda bir arada gördüğümüz bu önemli isimler, Sultan Abdüzlaziz'e karşı muhalif tavırlarıyla ön plâna çıkarlar. Bu şair ve sanatçılar arasında Namık Kemal ve Ziya Paşa çok daha etkilidirler. Yazar hürriyet ve vatan aşkıyla yanan bu iki arkadaşın Abdülaziz'in tahttan indirilmesi faaliyetinde önemli roller üstlendiğini ifade eder. Talebenin Mahmud Nedim Paşa'nın tahttan indirilmesi için yaptıkları gösterileri organize eden bu ikili, ayrıca kıyafet değiştirerek onların arasına katılıp, heyecanın artması için ateşli konuşmalar yaparlar. Kişilik özelliklerine pek yer verilmemekle beraber Namık Kemal'in ateşli ve heyecanlı bir

yapıya sahip olduğu, padişahın tahttan indirilmesi konusunda diğerlerinden çok daha aceleci davrandığı özellikle diyaloglarda ortaya çıkar. Midhat Paşa ile yaptıkları toplantılarda ateşli konuşmalarıyla paşayı çabuk davranılması için ikna etmeye çalışır.

Midhat Paşa

Eserin en önemli şahıslarından biri olan Midhat Paşa, "*Avrupa'da tetkikatta bulunmuş, hür fikirli kanun-i esasi taraftarı bir zât idi*." (s.79-C.1) cümleleriyle tanıtılır. Kişilik olarak da "*özü sözü doğru bir*" bir insan olan Midhat Paşa, etrafındaki diğer Abdülaziz muhaliflerinden daha farklı düşüncelere sahiptir. Özellikle Hüseyin Avni Paşa'dan düşünceleri yönüyle çok farklıdır. Midhat Paşa, ülkenin kurtulması için yapılması gereken en temel işin, kanun-i esasinin ilan edilmesi fikri üzerinde ısrarla durur. Yazar, Midhat Paşa'nın dış görünüşü de Arzıniyaz Kalfa'nın bakış açısından vermeye çalışır: "*Paşanın yüzünde bir başkalık hissediliyordu. Kırk sekizinde ya vardı, ya yoktu. Sakalları pakça kesilmişti. Geniş bir alnı vardı.*" (s. 257-C.1)

Hüseyin Avni Paşa

Romanın kahramanları arasında kişilik özellikleriyle en fazla dikkat çeken şahsiyet Hüseyin Avni Paşa'dır. Romanın ana ekseni olarak gelişen padişahın tahttan indirilme faaliyetleri daha çok onun çabalarıyla yol bulur. Hassa müşiri olarak saraya giren Hüseyin Avni Paşa, seraskerliğe kadar yükselmiştir. Onun en büyük özelliği, bitmek bilmeyen bir kinle Abdülaziz düşmanı olmasıdır. Ancak bu düşmanlığın nedeni ülke veya millet menfaatiyle ilişkili değildir. Hüseyin Avni Paşa, henüz müşirken saraya getirilen Şemsicihan'a âşık olmuştur. Otuz beş yaşlarındaki "*gürbüz hassa müşiri*"nin bu cariyeye âşık oluşu şöyle verilir. "*Şemsicihan'ı saraya getirdikleri zaman ona tesadüf etmişti. Ne de olsa taze civan kadınlara pek düşkündü, bayılırdı. Genç ve dilber kızın ince ve kıvrak beli ile yuvarlak göğsü, dolgun kalçaları hassa müşirini perişan etmişti.*" (s.18-C.1) Hüseyin Avni Paşa, padişaha sunulacak olan bu cariyenin peşine düşer, onunla konuşmak için fırsat arar. Şemsicihan da paşaya karşı kayıtsız olmadığını hal ve hareketleriyle gösterince, haklarında dedikodular başlar ve bu dedikodular padişahın kulağına gidince hem Şemsicihan Mısır'a gönderilir, hem de Hüseyin Avni Paşa sürgün edilir. İşte bu olay Hüseyin Avni Paşa'nın amansız bir Abdülaziz düşmanı olmasına yetecektir. Çok kindar bir adam olarak gösterilen paşa, intikamını almak için yemin eder ve içindeki kin asla sönmez.

Mahmud Nedim Paşa

Romanındaki iktidar ve güç çatışmalarının ana merkezlerinden biri olan Mahmud Nedim Paşa, yazarın olumsuz bir tavırla anlattığı kahraman-

lardan biridir. Makamında kalabilmek için ülke menfaatlerini hiç düşünmeyen sadrazam, görev yaptığı süreler içinde padişahın gözüne hoş görünebilmek ve onun maddi isteklerini yerine getirmek için türlü yolsuzluklar yapmakta bir sakınca görmez. Bu arada kendi cebini de ihmal etmez. Hazine için yapılan dış borçlanmalarda komisyon alır, bu komisyonunun bir kısmını padişaha verirken bir kısmını da kendi alır. Devlet ihalelerinde de aynı yolu izler. Mahmud Nedim Paşa'nın diğer bir yönü olarak da onun Rus yanlısı bir politika izlediği gösterilir. Rus elçisi General İgnatiyev, onu etkisi altına alarak İngiliz ve Fransız politikalarına karşı Rus politikalarını tercih etmesini sağlar.

Pertevniyâl Sultan

Sultan Aziz'in annesi olan Pertevniyâl de yazarın olumsuz bir bakışla ele aldığı kahramanlardan birisidir. Padişah üzerinde etkisi olan Pertevniyâl Sultan, sadece kendi rahatını düşünen bunun için de maddî çıkarını ön plânda tutan ihtiraslı bir kadın olarak çizilir. Valide Sultan siyasi meselelerde yakından ilgi duyar, çünkü sadaret makamındaki şahıs onu yakından ilgilendirmektedir. Bu anlamda, Mahmud Nedim Paşa'nın bu makamda sürekli kalmasını istemektedir. Mahmud Nedim Paşa, sarayın masraflarını asla kısmamakta, valide sultana el altından para da ödemektedir. "*Pertevniyâl Sultan'ın can damarı para idi. Ona parasız kalacağını söylemek isteneni yaptırmaya kâfi idi*." (s.119-C.2) cümleleriyle yazar onun paraya olan düşkünlüğünü vurgulamak ister. Sultan, Mısır valisi İsmail Paşa'dan dış ülkelerden borç alabilme yetkisinin kendisine verilmesi için padişaha telkinlerde bulunmak karşılığında rüşvet bile alır. Midhat Paşa'nın sadaretine denk gelen bu olayda, İsmail Paşa, Mahmud Nedim Paşa zamanında yine rüşvet karşılığında söz almış; ancak Midhat Paşa, bunu ülke menfaatlerine aykırı gördüğü için onaylamamıştır. Pertevniyal Sultan da İsmail Paşa'dan rüşvet aldığı ve devamının geleceğini de bildiği için, padişahı tahrik etmeye ve Midhat Paşa'nın sadaretten azledilip yerine Mahmud Nedim Paşa'nın getirilmesini ister.

Hâmid Efendi (II. Abdülhâmid)

Romanın ön plâna fazla çıkmayan diğer tarihî şahsiyetlerden bir de Hâmid Efendi'dir. "*Amcasına sadakat gösteren*" Hamid Efendi "*fırsat düştükçe biraderleri aleyhinde jurnal bile takdim"* etmektedir. Şehzâde Murad Efendi'yi kendi için bir tehlike olarak gören Hamid Efendi, onun kimlerle görüştüğünü, görüştükleri kimselerin gerçek amaçlarının ne olduğu hakkında öğrenip amcası Sultan Aziz'e bildirir. O çoğu defa da kardeşi Murad Efendi hakkında gerçek olmayan bilgiler vermekten de çekinmez.

Şehzâde Murad Efendi

Sultan Aziz'den sonra tahtta çıkarılan Murad Efendi, "*Abdülaziz'in istibdâd ve huşuneti yanında melih yüzlü genç şehzâde âb-ı hayat kadar musafa ruhlu idi. Fazla olarak hürriyet âşıkı olarak da görünüyordu*." (s.302-C.1) cümleleriyle tanıtılmaktadır. Amcasının yanında onunla birlikte yurt dışı seyahatlerine de çıkan Murad Efendi, bu seyahatler sırasında bilgisini ve kültürünü de arttırmıştır. Yazar, bu bilgileri vererek onun farklılığını da vurgulamış olur. "*Şehzade, Avrupa'da 'amm-i ekremi gibi zevk ve safâya dalarak: "Dökülen mey kırılan şişe-i rindân olsun" da dememişti. Hariciye nazırlarıyla görüşüp, siyaset âlimlerinden Avrupa inkılâplarına dair mütalaalar almıştı. İstanbul'a dönerken bir sandık dolusu kitap da getirmişti. Moliyer'in Hogu'nun eserleri arasına, Vassal, Karl Marks, Engels gibi zevât ile Bakunin ve Mazini gibi müferritlerin asârını da karışmıştı*." (s.302-C.1) Hassas bir ruha sahip olan şehzadenin aynı zamanda çok içki içtiğini bu yüzden de sürekli hasta olduğunu da öğreniriz. Şehzade Murad'ın Abdülaziz'in muhalifleri tarafından onun yerine tahta çıkartılmak istenildiğini öğrenince büyük tereddütler geçirir. Ona göre Abdülaziz'i tahttan indirmek için çok büyük bir kuvvete ihtiyaç vardır. Ayrıca muhalifleri arasında Midhat Paşa'dan başka "*devlet işleriyle ülfet ve ünsiyet peyda etmiş kimsecikler yoktu*." (s.311-C.1) buna benzer düşünceler içinde sürekli bocalayan Murad Efendi, özellikle Namık Kemal'i çok sevdiği için onun ısrarlarına dayanamaz ve tahta çıkmayı kabul eder.

Romanda yukarıda tanıtılan tarihî şahıslar dışında birçok tarihî şahsiyet bulunmasına rağmen, özellikle bu şahısları daha ayrıntılı ele almıştır. Bu şahıslar dışında kalan diğerlerinin sadece isimlerini vermek yeterli olacaktır. Şirvanizade Rüşdü Paşa, Mütercim Rüşdü Paşa, Mısır Valisi İsmail Paşa, General İgnatiyev, Mustafa Fazıl Paşa, Maliye Nazırı Yusuf Paşa, Sadık Paşa, donanma nazırı Ahmet Hamdi paşa, Süleyman paşa gibi tarihî şahsiyetler olarak eserde yer almışlardır. Ancak bu şahısların kişisel özellikleri üzerinde pek durulmadığı için, sadece isimleri verilmekle yetinilmiştir.

General İgnativey

Rus büyük elçisi olarak İstanbul'da görev yapan General İgnatiyev, Osmanlı dış politikalarının Rus yanlısı bir tavır geliştirmesi için büyük çaba göstermektedir. Bunun için de Mahmud Nedim Paşa'yı kullanmaktır. Sadrazamı pahalı hediyeler, bazen de rüşvetle elinde tutarak, ülkesinin menfaatleri için tehlikeli gördüğü Midhat Paşa ve arkadaşlarına karşı kışkırtarak Osmanlı yönetimini elinde tutmaya çalışır.

Kurmaca Şahsiyetler

Romanın tarihî şahsiyetleri yanında yazarın bu şahısların yanında dönemin olayları içinde kullandığı kurmaca şahsiyetler de vardır. Bunlar Hazinedâr Kalfa, Cevher Ağa, Şemsicihan, Zeynep Hanım'dır.

Haznedar Kalfa

Sarayda önemli bir nüfuza sahip olan Haznedar Kalfa'nın geçmişiyle ilgili bilgiler özet halinde verildikten sonra, onun Hüseyin Avni Paşa ile olan ilişkisine dikkat çekilir. Sultan Mahmud'un kız kardeşi Esma Sultan'ın gözdelerinden olan Kalfa, daha sonra da Sultan Mahmud'un ikbali Teryal Sultan tarafından Abdülaziz'in annesine tavsiye edilmiş ve böylece Aziz tahta çıkınca o da sarayda önemli bir mevki olan haznedarlığa getirilmiştir. Hüseyin Avni Paşa'yı genç bir zabitken tanıyan Kalfa, Hüseyin Avni Paşa ile "*iki sene cilveleşmiş*" ve daha sonra saraya hassa müşiri olarak giren paşayla ilişkisini devam ettirmiştir. "*Vükelâ konaklarına, vüzerâ meclislerine girip çıkarak nüfuzunu iki başlı arttıran dessâs kadın*" (s.77-C.1), Hüseyin Avni Paşa'yla sütninesinin evinde geceleri gizlice buluşup işret âlemleri yapmaktadır. Eserde bu buluşmalarda yaşananlar canlı tablolar hâlinde verilmekte ve kalfanın paşa üzerindeki etkisi vurgulanmaktadır. Haznedar Kalfa, ayrıca sarayda olup bitenler hakkında Hüseyin Avni Paşa adına casuslukta yapmaktadır.

Cevher Ağa

Sarayda kızlar ağası olarak görev yapan Cevher Ağa, Pertevniyal Sultan'ın casusluğunu da yapmaktadır. Abdülaziz'in devlet işleriyle ilgili çeşitli bürokratlarla görüştüğü zaman o da gizlice bir köşeden konuşulanları dinlemekte ve hemen valide sultana haber vermektedir.

Şemsicihan

Romanın başlarında tanıtılan Şemsicihan, esir pazarından alınıp saraya sunulan bir Çerkez kızıdır. Hüseyin Avni Paşa, onu saraya getirildiğinde görmüş ve oracıkta bu Çerkez kızına âşık olmuştur. Henüz hassa müşiri olan paşa, Şemsicihan'ı Abdülaziz'den çok kıskanmış ve onun kaderinin diğer cariyeler gibi olmasına gönlü bir türlü razı olmamıştır. Onun bu anlamdaki hisleri şöyle verilir. "*Öyle ya, Şemsicihan kızlar ağasının ihtimam ve terbiyesi altında aylarca ıstıraplar çekecek, diğer cariyelerin kıskançlık dedikoduları içinde kimsenin kendisini işitemeyeceği mahrem ve kuytu köşelere çekilerek sessiz ve sakin gözyaşları dökecekti. Nihayet bir gün ona "Gel... diyeceklerdi. Ne olacağını ne yapılacağını bilmeyerek sarayın dehlizlerinde ipek eteklerini fışırdatarak geçilip padişahın has odasına kapatılacaktı. Ve bu, latif*

Şemsicihan'ın yaşayıp gördüğü son dakikalar olacaktı." (s.19-C.1) Bu hislerle günlerce uykusuz kalan paşa, daha sonra genç cariyenin peşinde dolaşmaya başlayınca haklarında çıkan dedikodular sonucu kendisi sürgüne, cariye de Mısır'a gönderilir. Bu olay Hüseyin Avni Paşa'nın ömrü boyunca taşıyacağı Abdülaziz düşmanlığına sebep olacaktır.

Zeynep Hanım

"*Faziletli Türk kadını*" olarak tanıtılan Zeynep Nazlı Hanım, Midhat Paşa ile yurt dışındaki muhalif Osmanlı aydınları arasındaki iletişimi sağlayan bir aracı rolündedir. Avrupa'da Londra, Paris ve diğer şehirlerdeki Yeni Osmanlılarla görüşüp İstanbul'a gelince Midhat Paşa'nın evinde uzun konuşmalar yaparak yapılması gerekenler hakkında fikirler üreten aydın bir Türk kadını olarak gösterilir.

Mekân-Zaman

Romanda anlatılan olaylar Sultan Abdülaziz'in Mısır seyahatiyle başlar ve tahttan indirilmesinin hemen öncesinde sona erer. Romanın başındaki "*1279 senesi Şevvalinin ikinci günü*" ibaresiyle tarih verilmiş olur. Abdülaziz dönemi içinde yaşanan olaylar kronolojik olarak verilmekle beraber, yazar, yer yer geriye dönüşler yoluyla bazı olay ve kişiler hakkında bilgiler de vermektedir. Abdülaziz'den önceki padişah Abdülmecid döneminde yaşananan bazı olaylar, başta Hüseyin Avni Paşa ve Midhat Paşa olmak üzere önemli kahramanların hayat hikâyeler geriye dönüşle verilir. Ayrıca Arzıniyaz Kalfa'nın saraya gelişi ve şimdiye kadar yaşadıkları yine geriye dönüşle verilir. Bunun yanında zamanın akışında bazı atlamalara görülür. Örneğin ikinci bölüm Hüseyin Avni Paşa'nın ilk sürgününden dört yıl sonrasıyla başlar. Yazar, bu dört yıl içinde yaşanana önemli olayları özetlemekle yetinir. Yine aynı şekilde altıncı bölüm, Mahmud Nedim Paşa'nın 2 ay önce sadrazam olduğu bilgisi verilerek başlar. Bu iki ay içinde yaşananlar kısaca özetlendikten sonra, anlatım başlar. Romanın ikinci cildi, birinci ciltte anlatılan olayların iki yıl sonrasıyla başlar. Bu iki yılda yaşananlar bu sefer de Midhat Paşa'nın iç monologuyla yine özetleme hâlinde verilir. "*Hüdâ rahmet eylesin, Şirvânizâde Rüşdü Paşa'nın Hicaz'a gönderilmesi üzerinden iki seneden ziyade zaman geçmişti. Bir gece sabaha karşı kendisi de Selanik vilâyeti ile İstanbul'dan uzaklaştırılmıştı*." (s.12-C.2) cümleleriyle başlayan ikinci ciltte anlatılan olaylar birinci ciltten zamansal olarak iki yıl sonrasından başlar.

Romanda mekân İstanbul ve çevresi olmakla beraber olaylar daha dar mekânlarla sınırlıdır. Bu mekânların başında Beşiktaş Sarayı olarak adlandırılan Dolmabahçe Sarayı ön plâna çıkmaktadır. Ancak sarayın tasvirine pek az verilmiştir. Padişahın yattığı odanın zarafet ihtişamına ait izlenimler

aktarılmıştır. Romanın diğer en önemli mekânı ise Midhat Paşa'nın konağıdır. Midhat Paşa, önce Topkapı semtindeki konağında daha sonra da yeni taşındığı Beyazıt Tavşantaşı'ndaki konağında arkadaşlarıyla bir araya gelmekte ve çeşitli meseleleri konuşmaktadır. Ancak bu yerlerin özellikleri pek fazla verilmemiş, sadece isimleriyle yetinilmiştir.

Anlatım Teknikleri

Bu eserin romana en çok yaklaştıran tarafı, yazarın olay ve kişileri anlatırken kullandığı anlatım teknikleridir. Yazar, bu anlamda kurgusal bir yaklaşımla ele aldığı tarihsel olay ve kişileri romanın imkânlarından faydalanarak anlatır. Bu anlamda en çok başvurulan anlatım şekillerinin başında diyalog ve iç monolog gelmektedir. Bunların yanında tasvir ve montaj şekilleri de kullanılan diğer anlatım teknikleridir.

Diyalog

Tarihî şahsiyetleri bir araya getiren yazar, onları konuşturarak çeşitli meseleleri tartıştırıp dönemin siyasi hayatını şekillendiren konuları birinci kaynaktan yani o konular üzerinde siyasi faaliyet gösteren şahsiyetlerin ağzından yansıtmayı amaçlar. Romanda, özellikle Abdülaziz'in Mahmud Nedim Paşa ve annesiyle yaptığı konuşmalar, Midhat Paşa'nın evinde toplanan ve aralarında Namık Kemal'den Hristaki Efendi'ye, Hüseyin Avni Paşa'dan Ziya Paşa'ya kadar birçok tarihî şahsiyetin arasındaki diyaloglar esere tamamen roman havası vermektedir. Bu diyaloglarda tarihî şahsiyetlerin kişilik özelliklerine uygun konuştuklarını da görmekteyiz. Namık Kemal'in konuşmalarında hitabet üslubu dikkati çeker. Namık Kemal, Midhat Paşa'nın konağında Şehzade Murad Efendi'yi Sultan Aziz'in yerine tahta çıkmaya ikna etmek için toplandıklarında onun isteksiz davrandığını görünce şöyle bir konuşma yapar ki bu konuşmanın üslubu Namık Kemal'in edebî metinlerindeki üslubunun aynı gibidir.

"*-Siz ne düşünüyorsunuz? Vatan millet bahsinde nefes-i Aziz'in yeri olmamak gerek. Ecmâ'-i makam-ı mu'allayı hilâfete intihâb buyrulmanız mukarrer ve hatta mukadderdir. Mader-i vatan hûn-ı istibdada gark oldu. Handân-ı Osmaniye'nin hürriyetperver şehzadesi, milletin ümid ve istikbali sizdedir. Veyl, o bedbahtlara ki, bel bağladıkları zât-ı muhterem kendilerini yetim ve bîkes bırakıyor. Bakınız, devlet çergâbe-i mezellette püyân, halk sefil ü sergerdân inliyor. Ecdâdının hamasetinden zerreye sahipsen, âlem-i İslâmiye'nin arzû-yu mütecellidine pişvâ olursun. Amcanız mülkü harap etti, Taht-ı Osmani bir zelzele-i hevl-engiz ile sarsılıp inhidam eylemektedir. Altı yüz yıllık şan-âver mâzi dûş-i hamiyetinize ağır basmasın.*

Namık Kemal Bey, pek yüksek sesle söylüyordu. Elleri şiddetli işaretler yapıyordu. Sakalları birbirine karışıyordu." (s.311-C.1)

Yazar, aynı şekilde Şinasi'nin yumuşak ve sakin bir insan olduğunun söyledikten sonra onu konuştururken de kişiliğine uygun bir üslupla konuşturur. Yine az konuşup çok düşünen bir insan olarak gösterilen Midhat Paşa da aynı şekilde konuşmalarında gayet yavaş ve sakindir.

İç monolog

Eserde kullanılan anlatım tekniklerinden biri de iç monologdur. Yazar, bazen kahramanların iç dünyalarını yansıtmada, bazen de onların diğer kahraman veya olaylar ilgili gerçek düşünce ve niyetlerini göstermede kullanır. Bu yönüyle eserin romansallığı daha da belirgin hâle gelir. Roman boyunca yazar birçok defa bu yola başvurmaktadır. Burada bazı örnekler vermekle yetinilecektir. Romanın birinci cildinde kendisiyle birlikte Zaptiye Nazırı Şirvan Rüşdü Paşa'nın sürgüne gönderileceği haberini Arzıniyaz Kalfa'dan öğrenen Hüseyin Avni Paşa, bu olay karşısında hayrette kalır ve yapılan muamele üzerinde düşünmeye başlar ve bu iç monolog şeklinde verilir. "*Zaptiye nazırının ne isyanı vardı. Tanzimat devrinden beri, kimse böyle muhakemesiz sürülmüş değildi. Abdülmecid cennetmekân bile Kuleli maznunlarını muhakeme neticesinde nefy etmişti. Demek ki, Abdülaziz cân-ı keyfi icraatına kendisinden başlamak üzere besmele çekiyordu. Bu gidiş iyi gidiş değildi. Yarın başka bahanelerle önüne gelenin hukukuna tecavüz edilecek demekti. Meydanda bir şey yokken, Isparta'ya nefy edilmek istenmesi kadar manasızlık olamazdı. Elden ne gelirdi şevkelünün canı böyle istemişti*." (s.195-C.1) Eserin birinci cildinde Midhat Paşa'ya karşı padişahı tahrik etmeye ve onun talebeleri ayaklandırarak bir ihtilâl yapma niyetinde olduğunu bildirmek için huzura çıkan Mahmud Nedim Paşa'yı dinleyen ve onunla konuşan Abdülaziz'in düşünceleri iç monolog yoluyla verilir. "*Kırk yedi gün süren Avrupa seyahatinde Garp inkılâpçılarının ne istediklerini anlayıp öğrenmişti. Yoksa şimdiye kadar kendinden saklanan müfret gençlerin de arzuları bu vadide mi idi? Böyle ise, doğrudan nefes-i hümayunu istihdaf ediyorlar demekti. Mahmud Nedim Paşa, hakikat-ı hâli çekinmeden söylediği için büyük bir hizmet etmiş oluyordu. Efendisine merbut olan bir adamdan da bu rütbe-i sadakat beklenirdi. Midhat Paşa'nın seksen senesinde kaleme aldığı ıslahat layihası neticesinin buralara kadar dayanacağı ümit edilir miydi? Mademki padişah-ı cihandı. Bu ukdeyi lâ-şek kolayca halledebilirdi. Bir defa Mahmud Nedim'in maruzâtını teyid edecek olursa, pek merhametsiz davranacaktı. Yılanın başını küçükken ezmek mukarrerdir*." (s.237-C.1)

Eserin tamamına bakıldığında yukarıda söylendiği gibi, iç monolog tekniğini çokça kullanan yazar, Midhat Paşa'dan Namık Kemal'e, Arzıniyaz Kalfa'dan Mahmud Nedim Paşa'ya ve Pertevniyâl Sultan'a kadar birçok kahramanı iç monolog tekniğiyle konuşturmaya çalışmıştır. Bu bölümde örnek teşkil etmesi açsından sadece iki örnek verilmiştir.

Tasvir

Romanda tasvirlere de yer veren yazar, daha çok kişilerin dış görünüşlerini tasvir yoluyla vermeye çalışmıştır. Midhat Paşa, Bağdat valiliği görevinden ayrılıp deniz yoluyla İstanbul'a geldiğinde onu kalabalık bir grup karşılar ve bu grubun arasında kendini gizleyen Arzıniyaz Kalfa da vardır. Yazar, Kalfa'nın bakış açısından Midhat Paşa'nın fiziki yapısı hakkında bilgi vermeye çalışır. "*Midhat Paşa. Muntazam kesilmiş sakalları ve gözlüklü bir insandı. Alnı genişti. Az mülhemce idi*." (s.209-C.1) Abdülaziz'in de buna benzer şekilde birçok yerde fiziki özellikleri tasvir edilmiştir. Onun yemek yeme biçiminden, yatak odasında giyindiği elbiselere kadar birçok ayrıntı tasvir edilmiştir. Arzıniyaz Kalfa'nın dış görünüşü de daha çok gençken ne kadar güzel bir kadın olduğu hakkında tasvirlerle vurgulanmıştır. Yine Hüseyin Avni Paşa'nın ilk görüşte âşık olduğu Şemsicihan'ın dış görünüşü Hüseyin Avni Paşa'nın bakış açısından tasvir edilir. "*Genç ve dilber kızın ince ve kıvrak beli ile yuvarlak göğsü, dolgun kalçaları hassa müşirini perişan etmişti*." (s.18-C.1)

Montaj

Yazarın eserde kullandığı diğer bir teknik de montaj tekniğidir. Eserde bazı mektup ve dilekçeler tam metinleriyle verilir. Bu mektuplardan ilki Midhat Paşa'nın konağında padişah muhaliflerinin toplandıkları bir sırada "*kır atlı bir süvari*" tarafından bırakılan imzasız mektuptur. Bu mektupta, Mahmud Nedim Paşa'nın Midhat Paşa'yı padişahın gözünden düşürmek için neler yaptığı bildirilmekte ve Midhat Paşa'nın buna karşı nasıl davranması gerektiği anlatılmaktadır. Yazar bu mektubun tamamını vermekle bir montaj yapmıştır. (s.223-C.1) Bu anlamdaki diğer bir örnek de Mahmud Nedim Paşa'nın kendinden para isteyen padişaha yazdığı arızanın tam metninin verilmiş olmasıdır. Bu arızda sadrazam Bank-ı Osmanî'den istediği tahsisatı alamadığı yönündeki şikâyetlerini bildirmektedir. (s.265-C.1) Romanın ikinci cildinde de Midhat Paşa'nın Adliye Nezareti'nden istifa ettiğini bildiren dilekçesinin aynen verilmiştir. (s.34-35-C.2)

Bakış açısı ve anlatıcı

Roman, yazar/anlatıcı olarak da bilinen 3. şahıs anlatıcının ağzından anlatılır. Buna bağlı olarak da olay ve kişiler hâkim bakış açısından sunulur. Yazar, olay ve kahramanlar hakkında bilgiler verirken eserin başına yazar romanın girişinde yaptığı şu açıklamayla eserini nasıl bir bakış açısıyla yazdığını şöyle belirtir. "*Şu kadar söyleyelim ki, maksadımız bir tarih yapmak değildir. Zamanın vesaikine istinaden cereyan etmiş olan hadisât ü vak'aya tam ve şamil bir harekât vermek niyetindeyiz. Tarih va'kayı zabt ü kayd ederek geçip gider. Biz o mazbutâtı tashih etmiş ve harekete getirmiş oluyoruz ki,*

tarihin irâ'e eylediği safhaları enzâr-ı ibrete bütün çıplaklığıyla göstermiş olalım." (s.13-C.1) Bu cümleler yazarın okuduğu ve öğrendiği tarihî bilgileri kendi zihni ve hayal dünyası içinde yeniden kurgulayarak anlatmak istediğini göstermektedir. Bu şekilde olayları roman havası içinde anlatmak istemesi onu belli bir bakış açısı ve yaklaşım göstermek durumunda da bırakmıştır. Her ne kadar tarihî olayları gerçek bilgi ve belgelere dayandırarak anlatmak niyetinde olduğunu söylemesine rağmen yazarın çok öznel bir yaklaşım geliştirdiğini de eklemek gerekir. Romanın temel çatışma noktaları olan Mahmud Nedim-Sultan Aziz ile Midhat Paşa ve diğer muhalifler arasındaki zıtlık ve çatışmalarda, yazar doğrudan Midhat Paşa ve arkadaşlarını desteklediğini belli eder. Midhat Paşa ve arkadaşlarını "*müceddid fikirli vatanperverler*" olarak nitelendirirken, Sultan Aziz ve çevresini milleti ve ülkeyi düşünmeyen benci hatta vatan haini insanlar olarak göstermek istemektedir.

SONUÇ

Arif Oruç'un Abdülaziz'in Mısır seyahatinden başlayıp tahttan indirilmesinden hemen öncesine kadar yaşanan olayları anlattığı bu eserini, gerek olay ve kişileri ele alış tarzı, gerekse anlatımda kullandığı teknik dil ve üsluba bakılarak bir roman olarak değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü yazar, yaşanmış bazı tarihî olayları ve tarihî şahsiyetleri anlatırken edindiği bilgileri kendi hayal dünyasında yeniden şekillendirerek anlattığı için yani bir nevi yeniden kurguladığı için bu eseri roman olarak kabul etmemiz gerekmektedir. Ayrıca, tarihî şahsiyetlerin yanında kurmaca kahramanlara yer vermesi, onları çeşitli vesilelerle bir araya getirip konuşturması, iç monologlara başvurması, olayların akışında tarihî bir metinde olmayacak şekilde araya girip düşüncelerini açıklayıp yorumlarda bulunmasıyla eseri romana dönüştürmüştür. Eserin ele aldığı tarih olay ve kişilerden hareketle, tarihî roman kategorisinde değerlendirilip Türk roman bibliyografyasına eklenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

ARSLAN Yavuz, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

BİLGEGİL M. Kaya, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1970.

İNAL Mahmut Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul 1941.

KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
KOCABAŞ Süleyman, *Sultan Abdülaziz ve I. Meşrutiyet*, Vatan Yayınları, İstanbul 2001.
OVAT Kısmet Kesim, *Yarın Gazetesi Başmuharriri Arif Oruç'un Fikir Hayatı*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
TUNAYA Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, 1. Baskı İstanbul 1952.
TUNÇAY Mete, *Arif Oruç'un Yarın'ı (1933)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
TUNÇAY Mete, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul 1999.